

Arkeologi, lärande och publik utveckling

Publik arkeologi i Hjulsta, ett lärande pilotprojekt

Katty Hauptman Wahlgren

med bidrag av *Anna Wilson* och *eleverna i klass 8d, Hjulstaskolan*

SHMM FoU Rapport 7 – 2009

Innehåll

Tack

Del 1. Publik arkeologi – ett växande fält	5
Arkeologi i det offentliga rummet – kontextens betydelse	5
Arkeologi i gymnasieskolan	6
Vetandets arkeologi	7
Publik arkeologi som interaktiv forskning	8
Publik arkeologi och lärandedesign	11
Utgrävningen som design för kommunikation	12
Differentiering av publika mål	14
Publik arkeologi på Historiska museet	16
Publika mål för delprojekten	19
Del 2. Publik arkeologi i Hjulsta – ett lärande pilotprojekt	23
Projektplanering och målformuleringar	23
Skolsamarbete	24
Hjulstaskolan och Tensta gymnasium	25
Planering och förutsättningar	25
Första besöket i klassrummet	26
Minnessaker	27
Detta ville klass 8d ha svar på	28
På plats i gamla Hjulsta	30
Spontana kommentarer från eleverna efter utgrävningen	32
Tillbaka i klassrummet	32
Avslut och fortsättning	33
Utställningen Hjulsta då.nu	33
Återkoppling till frågorna från klass 8d	38
Reflektioner kring skolprojektet	46
Visningar för skolor och allmänhet på utgrävningsplatsen	48
Skolvisningar och allmänna visningar	49
Samverkan med Arkeologikonsult	49
Utmaningar för pedagogerna	50
Problem med bokning och kommunikation	50
Reflektioner kring visningarna	50
Del 3. Arkeologi, lärande och publik utveckling – fortsatt diskussion	52
Referenser	56
Bilaga: folder till utställningen Hjulsta då.nu	

Tack

De två åren av *Publik arkeologi på Historiska museet* har inneburit en rolig, stundtals utmanande och lärorik resa. Inte minst har det varit en fantastisk möjlighet att få pröva teoretiska resonemang i praktiken och utveckla nya metoder för arkeologiskt publikarbete. Nu står vi dock inte vid slutpunkten, utan snarare nyrustade för att påbörja nästa steg i den process som redan rullar vidare mot en spännande framtid med nya vägval.

Det bästa med *Publik arkeologi på Historiska museet* är ändå att det har varit så lustfyllt att arbeta med projekten i denna miljö som sprudlar av idérikedom och energi. Jag vill tacka alla kollegor som har deltagit på det ena eller det andra sättet och i detta sammanhang särskilt er som med stort engagemang och kreativitet har arbetat med genomförandet av *Publik arkeologi i Hjulsta*. Anna Wilson, projektets pedagog är medförfattare till delar av denna rapport. Annica Ewing bidrog med kulturhistoriska analyser och kontakter med hembygdsföreningen och Susanna Johansson producerade tillsammans med Anna och eleverna i Hjulstaskolans klass 8d utställningen *Hjulsta då.nu*. Fredrik Svanberg har samdragit alla projekten med mig och lämnat värdefulla synpunkter på denna text.

Sist och allra mest tack till alla er andra som deltog i *Publik arkeologi i Hjulsta*. Vi lärde oss fantastiskt mycket av eleverna och lärarna i klasserna 8b och 8d i Hjulstaskola och Sp3f i Tensta gymnasium. Tack också till Arkeologikonsult och Vägverket som bidrog till samarbetet, samt till Eva Andersson och Rubie Lotelius som delade med sig generöst av sina personliga minnen.

Katty Hauptman Wahlgren

Projektledare Publik arkeologi, Historiska museet

Del 1. Publik arkeologi – ett växande fält

Under senare år märks ett allt större intresse för arkeologins betydelse i sammanhang utöver inomvetenskapliga frågor. Diskussionen kring arkeologin i det offentliga rummet har intensifierats. Inte minst syns detta i ett ökande antal utvecklingsprojekt med uttalat publika syften, en stor mängd konferenssessioner och i en allt tätare ström av böcker och artiklar med problematiserande anslag och presentation av case studies.

Framförallt i Storbritannien och i USA har det under de senaste åren kommit en strid ström av publikationer på temat public archaeology, community archaeology och outreach (exempelvis Derry & Malloy (red) 2003; Merriman (red) 2004; Schakel & Chambers (red) 2004; Little & Shackel (red) 2007; Jameson & Baugher-Perlin 2007; English Heritage Outreach Strategy). Också i Sverige har utveckling av arkeologins publika relationer börjat diskuteras på allvar. Den senaste stora statliga utredningen på området blev startskott för mer samlat och målinriktat arbete (*Uppdragsarkeologi i tiden*, SOU 2005:80). Behovet av att problematisera diskussionen och att öka arkeologins samhällsrelevans har också understrukits inom forskningen (exempelvis Burström 1999, 2006; Karlsson & Nilsson 2001; Burström, Elfström & Johansen 2004; Merriman 2004; Högberg 2003, 2004; Holtorf & Högberg 2007).

Boken *Publik arkeologi*, som utkom 2007, är ett av resultaten av Historiska museets FoU-arbete för att föra upp dessa frågor högre upp på agendan (Svanberg & Wahlgren 2007). Boken skrevs som ett led i diskussionen kring inriktningsfrågor och strategier. Museet behövde formulera en egen tolkning av vad publik arkeologi kan innebära för en nationell museiinstitution och vilka konsekvenser ett mer interaktivt synsätt får för arkeologin i stort. Samtidigt genomfördes flera publika produktioner där idéerna kunde prövas i praktiken och utvärderas. En grundtanke var att så långt möjligt nyttja möjligheterna att lära genom case studies och att sträva efter att arbeta reflexivt för att kunna modifiera, ändra och omvärdera under arbetets gång, dvs att tillämpa ett interaktivt förhållningssätt. Detta arbete har fortsatt i olika former under 2008 och ingår som fördjupande delar i föreliggande rapportering till Kulturrådet.

Arkeologi i det offentliga rummet – kontextens betydelse

För många är begreppet arkeologi i första hand associerat med utgrävningar. Det är inte förvånande att fokus ligger på själva utgrävningshandlingen. Dels är det en tydlig karaktäristika för ämnet, dels används utgrävningen som metafor för utforskande i många sammanhang. Arkeologi är ett förhållandevis synligt ämne

medialt och då dominerar bilden av den grävande arkeologen och berättelsen om det nya viktiga fyndet (jfr Welinder 1987; Snäll & Welinder 2008). Arkeologen är den tålmodigt arbetande detektiven som av historiens små skärvor till ledtrådar nödtorftigt ska lägga pusslet som visar hur det egentligen var förr. Samma bild stöds av TV-serier som den i Storbritannien omåttligt populära Time Team, av det format som ofta väljs för populärvetenskapliga program om förhistoria/arkeologi och av böcker som ges ut av de grävande institutionerna med en bred allmänhet som målgrupp. Universiteten har en undanskymd plats i den offentliga arkeologin och de tycks inte ha någon egen mediestrategi för att kommunicera andra forskningsaspekter än utgrävningen (Snäll & Welinder 2008).

Parallellt finns en växande populärkulturell industri som använder kända arkeologiska myter i lekfulla och kommersiella syften. Indiana Jones, Lara Croft och Kairos pyramider är världskändisar, men klyftan mellan upplevelseindustrin och ämnet arkeologi blir allt större (jfr Holtorf 2004; 2007). Så kallad alternativ arkeologi eller olika new age-relaterade rörelser engagerar också många människor, men mestadels står deras intresseområden och tolkningar i konflikt med den akademiska världen (Andersson & Welinder 2004). Bilden av den yrkesverksamme arkeologen som i brist på andra källor gräver ut det förflutna kvarstår, även om den stundom kryddas av äventyr och skattjakt.

Arkeologi i gymnasieskolan

Fokuseringen på utgrävningar får följaktligen också genomslag i skolundervisningen om arkeologi. För gymnasieskolans ämne Historia finns mål som stödjer såväl strävan efter kritiskt tänkande och tolkning som historiekunskapens integrering i aktuella samhällsfrågor. De elever som väljer Historia C läser bland annat om arkeologi och för att få betyget MVG ska eleven kunna diskutera "källkritiska principer och problem inom arkeologi och släktforskning" samt visa "vilken roll propaganda och desinformation kan spela i det förgångna och idag" (Kursplan för HI1203, 200007 SKOLFS: 2000:60). Många lärare känner sig dock inte tillräckligt kunniga inom detta område och allt fler gymnasieklasser kommer till t.ex. Historiska museet för att få specialdesignade arkeologikurser eller visningar, samt övningar i kulturanalys, historiebruk och värderingsfrågor. De har ofta läst om temat först i skolan och syftet med museibesöket är att fördjupa frågor och få dem belysta ur olika perspektiv.

Vid ett sådant tillfälle under höstterminen 2007 fick 51 gymnasieelever i årskurs 3 inledningsvis svara på frågorna:

Vad tänker du på när du hör talas om arkeologi?

Hur skulle du förklara vad arkeologi är?

Nästan alla svar inbegrep ordet ”utgrävning”. Många tänkte också på att arkeologin står för föremålsbaserad kunskap, medan endast fyra elever valde att specifikt lyfta fram förståelse för det förflutna. Ingen associerade till det som ofta lyfts fram som motivering för varför historia är viktigt: att kunskap om det förflutna hjälper oss att förstå samtiden och göra val för framtiden. Eleverna nämnde olika naturvetenskapliga analysmetoder, men inte att arkeologen måste tolka sitt material för att förstå vad det representerar eller att kritiska perspektiv krävs eftersom historia kan missbrukas. Ingen valde heller att skriva om äventyr eller populärkulturella företeelser, förmodligen för att detta inte skulle rymmas i den formella lärandesituationen som är inriktad på vetenskaplig arkeologi. En elev uttryckte dock att arkeologi är ”nördkunskap”.

Kursplanens mål är väl avvägda i förhållande till en komplex definition av arkeologi och hur kulturarvsprocesser fungerar i samhället. Men viktiga aspekter av lärandet tycks saknas för att svara mot kursplanens mål.

Utgrävning/gräva: 48
Fynd/föremål: 20
Analysmetoder: 11
Forskning: 11
Forntid/fornlämning: 11
Historia: 10
Förstå det förflutna/kunskap: 4
Kulturarv: 2

Av 51 elever som läser Historia C i årskurs 3 på gymnasiet associerade de allra flesta arkeologi till utgrävningar och fynd. Endast ett fåtal beskrev ämnet i termer av kunskap eller förståelse om det förgångna. Ingen lyfte fram historiebruk eller tolkningsaspekter.

Vetandets arkeologi

Begreppet arkeologi används också ibland som metafor för sökande, gärna i litterära sammanhang. Då anammas ofta en innebörd som ligger i linje med Foucaults begrepp ”vetandets arkeologi” (Foucault 2002). Den arkeologiska dimensionen blir att gräva fram fragment som berättar tidigare okända historier och synliggör diskursiva sammanhang. Begreppet fäster uppmärksamhet på

sådant som inte har dokumenterats eller berättats genom historien och därför har varit fördolt för dagens människor, samt att det inte finns några enkla svar utan en ständig diskussion med dolda dimensioner som styrs av underliggande strukturer. När mediehistorikern Pelle Snickars studerar detaljer bortom teknik och motivanalys i tidiga fotografier från Allmänna Konst- och Industriutställningen i Stockholm 1897 inspireras han av den metaforiska innebörden i arkeologibegreppet och kallar sin undersökning mediearkeologi (Snickars 2006). Det är arkeologi i denna mening som många arkeologer också intresserar sig för, även om man ofta benämner det på andra sätt. Ändå finner vi arkeologi i den offentliga debatten oftare på nyhetsplats med säkra svar och stora upptäckter än i samband med fördjupande reportage och existentiella eller etiska diskussioner. Nya sensationella fynd korresponderar mer med den förväntan som finns kring vilken roll arkeologi kan ha i samhället än som potentiell källa till nya perspektiv i en engagerande kulturdebatt.

Kanske är detta en följd av att arkeologisk förmedling under många år epistemologiskt har präglats av en pedagogisk empirism där populariserad kunskap sipprar ut från experternas samlade vetande utan utrymme för debatt kring andra perspektiv. Med denna syn på publikmöten får arkeologen rollen av serviceperson för en akademiskt intresserad allmänhet, med uppdrag att förmedla önskad information och fylla ut deras kunskapsluckor. Som åhörare kommer man för att få säkra svar. Samtidigt vittnar många arkeologer om svårigheterna i den publika situationen, svårigheterna att få sagt det man egentligen skulle vilja förmedla och att de frågor som kommer upp ofta har en förutsägbar karaktär. Även när det finns ett uttalat syfte och önskan att kommunicera med människor kan det för arkeologerna upplevas som en konflikt mellan att prioritera det arkeologiska arbetet och/eller publikmötet (jfr Karlsson 2004). Det förefaller som att sammanhanget på en utgrävningsplats eller i ett museum skapar särskilda ramar för mötet som påverkar samtalets dynamik (jfr Andersson, Aronsson & Pettersson 2005). Detsamma gäller förstås utrymmet på offentliga arenor som har påverkas av de tidigare medierade bilderna av arkeologiska frågor.

Publik arkeologi som interaktiv forskning

Det har påpekats att publik arkeologi kan innebära olika saker. Många gånger sker också sammanblandningar mellan publik arkeologi, amatörarkeologi, arkeologisk kunskapsförmedling och de svåröversatta begreppen "community archaeology" och "outreach". Community archaeology kan även på engelska tolkas på olika sätt (Marshall 2002; Little & Shackel 2007). Antingen avser man arkeologiska projekt med särskild publik verksamhet som involverar en lokalbefolkning (Tully 2007), eller så kan man mena användardriven arkeologi där initiativet kommer ur behov

hos vissa samhällsgrupper och inte nödvändigtvis behöver knytas till arkeologiska institutioner (Moshenska 2008). Nyligen har ytterligare ord såsom "social responsive archaeology" börjat användas för att accentuera den sociala och interaktiva dimensionen (jfr Responsive Museum, Lang, Reeve & Woollard (red.) 2006). Förmodligen tyder detta behov av att positionera sitt arbete med nya begrepp på att många av de projekt som etiketteras med outreach eller community archaeology inte lever upp till visionen om samskapande och därmed förlorar i precision.

Även om en mer ingående begreppsdiskussion får anstå till ett annat sammanhang, ska jag försöka klargöra hur begreppen publik arkeologi och interaktiv forskning används i denna text. Publik arkeologi är i detta sammanhang samlingsnamnet för det fält som också definieras som tidskriften Public Archaeology's diskussionsområde:

...forskning om "archaeological and heritage issues as they relate to the wider world of politics, ethics, government, social questions, education, management, economics and philosophy" (Public Archaeology, aims and scope).

I Historiska museets utvecklingsarbete har vi också valt tillägget att arbetet med publik arkeologi är ett interaktivt förhållningssätt som utgår från växelverkan mellan teoretiska studier och praktiskt prövande projekt i samverkan med andra människor. I korthet kan man beskriva det som tillämpad forskning med människor i syfte att uppnå förändringar (jfr forskning om människor för att analysera rådande omständigheter). Denna typ av interaktiv forskning eller action research kan definieras på följande sätt:

"action research is a participatory process concerned with developing practical knowing in the pursuit of worthwhile human purposes. It seeks to bring together action and reflection, theory and practice, in participation with others, in the pursuit of practical solutions to issues of pressing concern to people, and more generally the flourishing of individual persons and their communities" (Reason & Bradbury 2008:4).

Det ligger nära till hands att se arbetet med arkeologins samhällsrelevans och ökande publika gränssnitt som en interaktiv tolkning av den samhällsteoretiska debatt, eller kritiska teori som etablerades på allvar inom arkeologisk forskning med boken *Social Theory and Archaeology* (Shanks & Tilley 1987). Om man i praktiken ska ta konsekvenserna av tolkningspluralism, perspektivmedvetenheten, makt- och genusediskussioner, samt en postkolonial teoribildning bör också ett forskningsperspektiv anläggas på arkeologisk kommunikation och delaktighet för

fler människor. Det handlar alltså inte bara om att föra ut kunskap, utan om att problematisera kommunikationen och interaktionen i sitt sammanhang. Flera av de arkeologer som teoretiskt och inomvetenskapligt intresserar sig för kritiska perspektiv väljer att arbeta tillsammans med andra människor för att öka delaktigheten, men också för att inkludera olika perspektiv och tvingas diskutera svåra frågor som oundvikligen blir synliga genom dessa samarbeten (jfr t.ex. Spector 1991; Zimmerman, Vitelli & Hollowell-Zimmer (red) 2003).

Publik arkeologi bör således arbeta för att arkeologin i det offentliga rummet präglas av en hermeneutisk kunskapssyn där många fler än arkeologerna deltar i arkeologiska förståelseprocesser. Därmed rör sig kommunikationen från en pedagogisk empirism med kunskapsspridning av arkeologiska resultat till att dela upptäcktsresan med andra nyfikna och tillvarata deras kunskaper och erfarenheter. Målet är att öka arkeologins kontaktytor, att göra fler människor delaktiga och kunniga, samt att de publika relationerna i större utsträckning än tidigare ska präglas av samskapande och reflektion.

Avstamp	Rörelseriktning	Mål
Särskilda arkeologiska projekt	⇒	Integrerad del av arkeologiska projekt
Arkeologen skapar och berättar	⇒	Samskapande med andra grupper
Förmedla expertkunskap	⇒	Allas delaktighet i forskningen
Pedagogisk empirism	⇒	Interaktivt lärande-perspektiv, hermeneutisk förståelseprocess
Kunskapsspridning	⇒	Självreflektion: alternativa kunskapsmål
Diffusa publika mål	⇒	Specifika mål och Målgrupper
Specialintresserad publik	⇒	Möta ny publik

Tabellen belyser en önskvärd rörelseriktning mot interaktiv kommunikation inom publik arkeologi och är omformulerad från Svanberg & Wahlgren (2007:14).

Tabellen utgår från en förmedlingssituation där kommunikationsformerna många gånger fungerar inom sina ramar, men där designen inte har problematiserats.

Projektets publika syften kan vara klargjorda, men det saknas reflektion kring hur upplägget interagerar med det tänkta innehållet och därmed saknas också analys av själva lärandet och relationen till arkeologin. Traditionellt har inte lärandeaspekterna varit i fokus när det gäller arkeologisk förmedling, även om detta har börjat förändras under senare tid, inte minst genom att den nya museologin får allt större genomslag på kulturhistoriska museer (jfr Hooper-Greenhil 2007; Message 2006; Weil 2002). Dessa perspektiv behöver diskuteras fördjupat och integreras i högre grad också i andra arkeologiska förmedlingssammanhang.

Publik arkeologi och lärandedesign

Det är av flera skäl angeläget att koppla arkeologiskt publikarbete till ett forskningsperspektiv. Allt oftare framhålls vikten av arkeologins samhällskommunikation, gärna med fler och nya grupper av människor. Men vad är det som ska kommuniceras och hur? Är det självklart? Hur kan man veta om önskad effekt har uppnåtts? Även ambitiösa kommunikationsprojekt underskattar ofta komplexiteten i utformning och innehåll av lärandesituationer. Inomvetenskapliga studier förväntas vanligtvis vara nyskapande och bidra med kunskap. Men hur många arkeologiska publikprojekt skapas utifrån en medvetenhet om multimodal kommunikation och har forskningsambitioner med målsättning att skapa nytt?

Forskning kring lärande i museimiljö är dock inget nytt och den nya museologin lägger betydligt större vikt vid de pedagogiska aspekterna av utställningsskapande och hur dessa fungerar i praktiken (Insulander 2005; Hooper-Grenhill (red.) 1999; 2007). I ett så kallat "nytt museum" måste det finnas ett samspel mellan ämnes-, pedagogisk-, utställnings- och marknadsföringskompetens, samt fokus på besökarnas delaktighet. Tillsammans skall något skapas som blir mer än summan av de enskilda delarna. Traditionellt har relationerna mellan institutionen och besökarna varit strakt asymmetriska. Men det nya museet ska fungera mer som ett demokratiskt forum för diskussioner och strävar efter att fylla en roll för att skapa delaktighet för fler människor i verksamheten (Message 2006). Det är inte längre kulturföremålen som har värde i sig, istället förskjuts intresset till vilka berättelser de förmedlar eller inspirerar till (jfr också Rolf Jensens "drömsamhälle", Lundblad 2000).

Men för att förstå hur människor lär måste man också ta hänsyn till sociala faktorer, påverkan och identifikation (Selander 2008a). Detta gäller förstås inte bara för besökarna utan även för arkeologerna eller museipersonalen. Inte minst kan erfarenhetsbaserad eller tyst kunskap vara av värde när föremål står i fokus

för lärandet ("tacit knowing", Polanyi 1983). Erfarenhet behöver inte betyda livslångt lärande, det kan också innebära att t.ex. ett barn har erfarit en särskild situation eller närstuderat en företeelse som varit osynlig för forskarna (Shuh 1999).

I museikonceptet interagerar dessutom sociokulturella aspekter, som vilken roll institutionen har och hur exponeringen av vissa typer av kulturföremål påverkar samhällets kollektiva självbild eller minne (Säljö 2005). Man kan, liksom John Dewey, betona de praktiska aspekterna av lärande och därmed mena att kunskap helt enkelt är "en symbolisk förmedling av relationen mellan en handling och dess resultat", något som befrämjar lärande i sammanhang där det t.ex. saknas gemensamt språk eller referensramar (Selander 2008a). Med ett designteoretiskt lärandeperspektiv fokuserar man på sättet att presentera kunskap och problematiserar formens betydelse för hur innehållet uppfattas (Rostvall & Selander 2008; Kress & van Leeuwen 2001). Om man utgår från människan som "en social varelse, som ständigt både skapar och tolkar mängder med olika tecken, symboler och metaforer" får lärandet i uppgift att vara "en meningsskapande, teckenskapande och gestaltande process" (Selander 2008a). Det är viktigt att ta fasta på själva gestaltningen eller iscensättningen och hur den transformerar lärandet till ny kunskap. Enligt Staffan Selander är handlar kunskap om kapacitet att engagera sig meningsfullt i omvärlden, eller med en mer analytisk formulering "att kunna bruka en etablerad uppsättning tecken i en kunskapsdomän" (Selander 2008a). Lärandet består i att öka denna förmåga och att gestalta egna representationer av världen. Med Selanders modell kan man också analysera lärsekvensers transformationscykel och på så sätt relatera projektets utfall till lärandemålen.

Utgrävningen som design för kommunikation

Flera stora arkeologiska kommunikationsprojekt med goda resultat har genomförts av de uppdragsarkeologiska aktörerna under 2000-talet. Tillsammans har de involverat en betydande andel av landets yrkesverksamma arkeologer och säkert på något sätt nått flera hundra tusen människor. Några projekt som uppdragsarkeologiska institutioner har genomfört och som har fått stor genomslagskraft är Arkeologi för alla i Malmö, det sk. Slättbyggsprojektet och kommunikation kring Södra Råda nedbrunna kyrka i Östergötland, arkeologikursen i Björkö by, Arkeologi E4 i Uppland, gasledningsprojektet mellan Göteborg och Stenungsund och utgrävningen vid Varnhems klosterruin i Västergötland (bl.a. Nordell 2006; Högberg, Persson & Sjöstrand 2005; Andersson, Aronsson & Pettersson 2005; Fontell & Jahn 2005; Karlsson, C 2004; för Björkö by och Varnhem se webbplatser).

Dessa projekt har varit lyckade ur publiksynpunkt. De har också utvärderats av respektive institutioner, vilket annars är ovanligt när målsättningarna är starkt knutna till att nå ut till många människor ”därför att de är intresserade”, men inte inbegriper medvetet formulerande lärandeaspekter. Många andra exempel på förmedlingsprojekt i samband med uppdragsarkeologi finns, men dessa är svåra att diskutera då det saknas dokumentation av arbetet. Slutsatserna i den externa utvärderingen som gjordes av Slättbygdsprojektet är i stora drag giltiga för många liknande förmedlingssatsningar och därför värda att diskutera i ljuset av människors uppfattning om arkeologi och hur deras intresseområden interagerar med den skapade kommunikationssituationen.

Inom Slättbygdsprojektet var förmedling en prioriterad verksamhet som skulle bedrivas i samklang med begreppen, demokratisering, delaktighet, tillgänglighet och dialog så som det är formulerat i *Agenda kulturarv* (Människan i centrum 2004). Många människor i kontakt med utgrävningarna på något sätt eller besökte platserna, men i vilken utsträckning relaterade de sina möten med arkeologin till dessa begrepp? Utvärderingen visar tydligt att arkeologi inte nödvändigtvis uppfattas som synonymt med kunskap om (för)historien (alla uppgifter om Slättbygdsprojektet är hämtade ur Andersson, Aronsson & Pettersson 2005). Många som besöker utgrävningsplatsen har fått information via media, t.ex. dagstidningar. Rapporteringen exotiserar forntiden, betonar skillnader mot idag och koncentreras på särskilda fynd. Den kommunikation som slår igenom har således helt andra förtecken än de förmedlingssyften som har formulerats i projektet. Besökarna är ofta hembygdsintresserade, vilket också är deras starkaste drivkraft för att komma till platsen. Nya besökargrupper känner sig inte tilltalade. Besöket ger en varierade grad av kunskap, många svarar att det är kul att se arkeologernas arbete och fynden. De flesta får sina förväntningar bekräftade på plats och är nöjda med sin upplevelse, men tillägger att de faktiskt skulle vilja veta mer. Däremot är det endast få som anger nyfikenhet eller att utgrävningsplatsen är spännande.

Under en välbesökt nationell tvådagarskonferens om Publik arkeologi på Historiska museet i november 2007 genomförde de ca 120 deltagarna en workshop där de under tidspress tillsammans fick i uppdrag att skapa sina publikarkeologiska drömprojekt. Tanken var att släppa loss lite spontan kreativitet. Men till formen var övningen styrd med klara instruktioner så att alla i en grupp fick bidra till att utforma varandras projektidéer. Därefter skulle gruppen enas om vilket av projekten som presenterades för övriga deltagare.

Det dominerande syftet som formulerades för projektidéerna var ”att öka intresset för historia/arkeologi/marinarkeologi”. Andra syften för publikprojekt formulerades som att använda den arkeologiska situationen till att diskutera aktuella frågor i samhället, att undersöka vad olika människor faktiskt är intresserade av, vad andra värderar, att helt enkelt att berätta en god historia, eller att göra fler delaktiga i medvetet bruk av kulturarv. I allmänhetens intresse syns en dominans för arkeologi och historia i närområdet, samt ofta ett större engagemang för det nära förflutna (jfr Karlsson & Nilsson 2001; Lind m fl 2001; Tengrud, Öhrvall & Johansson 2002). Man kan konstatera att flera av de projektteman som föreslogs i arkeologernas workshop har stora likheter med det människor intresserar sig för i olika undersökningar, men att man i beskrivna arbetsformer och upplägg har svårt att se för sig andra grupper än dem man är van att möta.

Utvärderingen av Slättbygdsprojektet sätter fingret på en diskrepans mellan nya ambitioner och gamla praktiker. Skillnaden mellan målen och det publikmöte som skapas är en god illustration till behovet av en medvetenhet om utgrävningsplatsen som lärandemiljö. För att ha bättre utsikter att nå samhällsmål utöver att förmedla arkeologernas kunskap behöver situationen diskuteras i ett designteoretiskt lärandeperspektiv (jfr Selander 2008).

Differentiering av publika mål

Några av de aspekter som är särskilt viktiga att belysa i ett utvecklingsarbete för publik arkeologi är hur syften och målbilder formuleras i relation till projektets design. En ökad medvetenhet om hur projektets utformning interagerar med kommunikationens innehåll skulle ge bättre förutsättningar att diskutera och utvärdera vilka effekter som är relevanta för projektets frågeställningar. Ett sådant verktyg kan användas både för att skapa ett projekt som designmässigt korresponderar med syftet och som en uppföljning av genomförandet i relation till målet. Idag kan det många gånger vara svårt att föra en rättvisande diskussion kring publikarkeologiska projekt eftersom insatser med helt olika kommunikationsmodeller jämförs enligt samma skala, när de egentligen har skilda förutsättningar och olika målbilder för publik interaktion. I praktiken saknas uttalade lärandemål och publika mål i de flesta förmedlingsprojekt.

I lärandeforskning talar man ofta olika typer av lärande som sker i formella, semiformella eller informella sammanhang. Skolan är en formell lärmiljö, medan ett museum räknas som semiformell (jfr Selander 2008). Sen kan lärandet ligga på ytan, vara djup, interaktivt, situationsanpassat eller kanske ta fasta på tyst

kunskap. Både skolan och högskolan arbetar med målstyrt lärande, dvs. att formulera *Learning outcomes*. Kriterier för att differentiera kommunikation kan definieras även när det gäller publik arkeologi (jfr Collins & Cook (red.) 2001). Med sådana verktyg finns större förutsättningar att skapa miljöer eller projekt med publikfokus som också svarar mot de mål eller *generic learning outcomes* som är eftersträvansvärda (jfr). Museums Libraries Archive Council i Storbritannien har utvecklat sådana verktyg i *Inspiring learning for all*(www.inspiringlearningforall.gov.uk). Dessa inkluderar allt från mallar för upplägg av lärande i museer till vägledning för utvärdering av effekter, men ännu finns få exempel på hur de fungerar i projektsammanhang. Lärandemålen behöver förstås inte begränsas till tänkta deltagare, de bör även inkludera de som planerar och genomför projektet, något som är viktigt för interaktiv forskning (se Reason & Bradbury 2008). Detta perspektiv är dock betydligt mindre vanligt i samband med andra arkeologiska situationer.

Caryn McTighe Musil har formulerat sex lärandefaser för utbildning av studenter för att uppnå vad hon kallar *generative citizenship*. Utgångspunkten är att utmana privilegierade medelklassstudenter till att arbeta med mindre gynnade grupper i samhället för att få informell utbildning i att bli socialt medvetna medmänniskor som verkar för att skapa bättre förutsättningar för att alla i framtiden ska kunna delta på lika villkor i samhället. Musil tar fasta på den goda viljan som finns på många universitet att inkludera andra lärandeaspekter än traditionell undervisning i institutionsämnena, men påtalar att det ofta saknas sammanhängande strategier för dessa frågor, vilket får som konsekvens att samhällsaspekterna blir löst hängande vid sidan av den ordinarie verksamheten. För att på ett strukturerat och målmedvetet sätt integrera samhällsfrågor i undervisningen har hon formulerat en sexgradig fasindelning för vad som karaktäriserar en exkluderande eller en ömsesidigt generativ relation mellan universitetet/studenten och samhället (Musil 2003). I inledningen till antologin *Archaeology as a Tool of Civic Engagement* tar Barbara Little fasta på denna kategorisering och jämför de olika stegen med arkeologers skiftande förhållningssätt till de samhällen där de arbetar (Little 2007:7f).

Detta är en analytiskt användbar utgångspunkt, även om Musils schema behöver omarbetas för att bättre passa diskussionen kring arkeologiskt publikarbete. Därför har jag utifrån de centrala aspekterna enligt Musils definitioner modifierat uppställningen så att den är tillämpbar för att analysera målsättningarna i arkeologiska publikprojekt. Det är viktigt att påpeka att den underliggande värdegrappa som man lätt läser in i Musils resonemang bara är giltig om målsättningen med projektet är fullt samskapande med olika grupper i samhället i varje steg av en arkeologisk process. Detta är en intressant och utmanande

målsättning, men i praktiken något som sällan är syftet, även om publikdimensionen ingår i projektet. För att undvika att alla projekt med någon form av publik ambition mäts mot varandra och förväntas generera likartade effekter, är det av betydelse att klargöra relationen mellan de uppställda målen och utvärderingen av utfallet. Här kan en differentiering mellan olika målbilder vara ett värdefullt analytiskt redskap. Detta kan tyckas vara en självklarhet, men i praktiken saknas det etablerade metoder både för genomförande och för utvärdering av arkeologiska publikprojekt (jfr Svanberg & Wahlgren 2007; Tully 2007; Moser et al. 2002).

Publik arkeologi på Historiska museet

I Historiska museets utvecklingsarbete för publik arkeologi valde vi att arbeta parallellt med flera olika typer av delprojekt och målgrupper. Tanken var att de skulle samspela för att uppnå projektets övergripande syften. Under paraplyet *Publik arkeologi på SHM* ingick åtta aktiviteter som involverade branschkollegor och/eller allmänheten. Senare tillkom också en fördjupning av *Publik arkeologi i Hjulsta/Hjulsta då.nu* samt det nya projektet *Det medierade museet/Jakten på den försvunna staden* (Svanberg & Wahlgren 2007, 2008; Svanberg 2008; Wahlgren 2008; Gullström, Handberg, Hauptman Wahlgren & Svanberg 2008).

I projektplanen formulerades syftet i följande punkter:

- inspirera aktörer inom den arkeologiska sektorn till att i högre grad engagera sig i publik arkeologi och att integrera den publika dimensionen i sin övriga verksamhet
- öka kontaktytorna och därmed också förutsättningarna för samverkan kring metodutveckling, uppföljning och utvärdering av publik arkeologi inom arkeologisektorn och med andra samhällssektorer
- göra Historiska museet till en samlande resurs för arbete med arkeologins publika dimension för arkeologisektorn i Sverige
- öka kompetensen kring arkeologins publika dimension på Historiska museet

Tabellen på följande sida illustrerar sex tänkbara publika målbilder i arkeologiska projekt. För att projektet ska svara upp mot arrangörernas och deltagarnas förväntningar bör upplägget korrespondera mot målet. Alla kategorierna kan vara mångvetenskapliga projekt, men Vägledande, Ömsesidigt och Nyskapande är per definition mångvetenskapliga och interaktiva. Tabellen kan användas som hjälp i planeringsskedet, men kan också vara en resurs för analys av publikarkeologiska projekt.

PUBLIKT MÅL	Syfte med publikrelationen	Mål för kommunikation - interaktion	Projektopplägg och förutsättningar	Önskade samhällseffekter av publikmötet	Exempel på publik integration i projektarbete	Vetenskaplig inriktning
AVGRÄNSAT	den egna gruppen är avgränsad från publiken/samhället	Kunskapsspridning till andra utan anpassning till olika grupper eller medier; endast interaktion inom den egna gruppen	monokulturellt, innehåll utformas för den egna gruppen	små möjligheter att inkludera andra grupper, upprätthåller traditionella gränser, ger små och endast tillfälliga samhällseffekter	kort publik uppmärksamhet utan långsiktiga konsekvenser; t.ex. nyhetsinslag från utgrävningar med nya sensationella fynd, nyheten påverkar inte planerat projektopplägg	Inomvetenskap
OFORMULERAT	publikmötet ska vara en resurs för arkeologimuseet	den egna gruppen är avsändare men har endast diffus bild av vilka grupper som är mottagare	huvudsakligen monokulturellt, studier av "de andra" där samhället är till nytta för forskaren	ensidig effekt främst till förmån för avsändaren (arkeologimuseet), samt för den redan inbyggda publiken	Publik medverkan utan möjlighet att påverka, eller insamlade av synpunkter där analysen främst kommer den egna gruppen till godo, t.ex. studier av hur allmänheten använder kulturmiljöer	Deltagande observation
MEDVETET	publiken/samhället ska vara en resurs som ska engageras	riktad inbjudan till publik deltagande i aktiviteter där arkeologimuseet är normativt centrum, viss anpassning till olika grupper i form och språk för att förmedla projektets resultat	upplägget prioriterar andra projektmål, publik engagemang viktigt men med tydliga publika mål, egenfokuserad utskickspunkt med begränsad reflektion kring samspel med olika grupper, maktodynamik och sociala rum	svår förutsägbart utfall, tillfredsställer socialt inkluderade grupper, men fångar vanligen inte exkluderade grupper, kortslidigt goda effekter men begränsad lärandepotential	Publik aktivitet där man får prova på etablerade koncept eller genomföra särskilda handlingar för att förstå arbetsprocesser och hur kulturhistorisk kunskap skapas, t.ex. deltagande i en arkeologisk utgrävning som museialt	Populärvetenskap
VÄLGÖRANDE	publiken/samhället ska vara en resurs som behöver hjälp/handleddning	öppennyttigt bistånd för att tillfredsställa publikens/samhällets behov av kunskap, ofta för utvalda, underrepresenterade målgrupper	understöd som svarar mot publikens/samhällets förväntningar, sprider kunskap till fler grupper, medvetet mångkulturellt mål, men arkeologimuseet har tolkningsföreträde	tillfredsställande utbyte mellan givare och tagare, men stannar vanligen vid inriktning av kunskap, genererar sällan verktyg för att stärka samhällsprocesser bortom projektet	Aktivitet med lärandeperspektiv för utvalda grupper, ofta mer långsiktig relation med både teoretiska och praktiska moment, t.ex. en skolklass som följer ett utgrävningsprojekt inom ramen för historieundervisningen	Action research
ÖMSESIDIGT	publiken och arkeologimuseet ska vara ömsesidiga resurser som stärker varandra	engagemang med ömsesidigt utbyte mellan alla involverade parter i lärandesyfte	kulturell förståelse och demokratiprocesser som mål, medvetenhet om makt-, genusprocesser och betydelse av sociala rum, arbetar med flera perspektiv och har öppenhet för alternativa synsätt, analyserar traditionella praktiker, ömsesidigt lärande, värdering av text/tyst kunskap	engagemang hos publiken/samhället, kan främja traditionella praktiker inom arkeologimuseet, har långsiktig lärandepotential och ger nya redskap för samhällsförändring samt självreflektion	Text forskningsartiklar där alla deltagare bidrar utifrån sina kunskaper; publik aktivitet som utformas interaktivt med intressenterna; forskarperspektivet är ett bland andra kunskapstyper, synligt resultat som kan främja etablerade praktiker eller normer	Participatory action research
NYSKAPANDE	publiken och arkeologimuseet ska vara ömsesidiga resurser som tillsammans skapar nya möjligheter	berikande samverkan och samskapande mellan alla involverade parter i syfte att lära och förändra	påbyggnad från ömsesidigt utbyte, interkulturellt arbete, interaktiv plattform, samhällsbyggande för långsiktig hållbarhet, djupinlärande	kan vara verktyg för demokratiprocesser, potential att engagera alla (definierade grupper) att också påverka i samtiden och för framtiden, vilket återverkar på och förändrar arkeologisk praktik och museer	Text interaktivt skapade projektdokumenter med syfte att påverka och förändra något i samhället, t.ex. öka historienedvetande, stimulera hållbar utveckling, skapa hemmarörighet i ett område, resultat i form av en långsiktig förändring	Participatory and Appreciative Action Research

Publik arkeologi på Statens historiska museum 2007–2008

1. Publik Arkeologi

Inspirationsbok och handledningsfolder. Författare Fredrik Svanberg och Katty Hauptman Wahlgren.

2. Internutbildning för Historiska museets personal

Utbildningen bestod av tre olika delar som inkluderade föreläsningar, diskussioner och gruppövningar.

3. Publik arkeologi Hjulsta

Kallades först publik uppdragsarkeologi, förvandlades och fördjupades till ett skolsamarbete och lärande pilotprojekt som resulterade i utställningen Hjulsta då.nu.

4. Nationell konferens "Publik arkeologi"

En konferens med internationella föredragshållare och ca 120 deltagare från arkeologisverige genomfördes i november 2007 i samverkan med Riksantikvarieämbetet och Malmö kulturmiljö.

5. Publik arkeologi webbplats

Webbmateriel har kopplats till alla publika delprojekt på www.historiska.se och en informationssida om publik arkeologi och projektet finns på www.shmm.se. En särskild webbplats producerades dock inte.

6. Framtidsminnen

Interaktiv insamlings, utställnings- och ingravningsaktivitet i syfte att väcka tankar kring arkeologi, historiebruk och tolkningar, samt historiens betydelse i samtiden.

7. Arkeolog för en dag.

Publikarkeologisk undersökning av Historiska museet där besökarna deltog i utgrävning, fyndhantering och tolkning.

8. Publik arkeologi – strategier, nätverk och forskning

Kontinuerligt arbete med föredrag, seminarier, vetenskapliga artiklar och konferensdeltagande, samt initierande av nya mångvetenskapliga forskningssamarbeten.

9. Det medierade museet/Jakten på den försvunna staden

Mångvetenskapligt pilotprojekt med publik arkeologi och distanskommunikation i syfte att engagera och interagera med människor på nya sätt, samt förlänga museet till en arkeologisk utgravningsplats.

10. Arkeologi, lärande och publik utveckling

Fördjupningsstudie kring publik arkeologi, lärandemål och analys av arbetet med Hjulsta då.nu. Författare Katty Hauptman Wahlgren, med bidrag av Anna Wilson.

Delprojekten ovan har producerats inom ramen för Publik arkeologi på Historiska museet under 2007 och 2008. Katty Hauptman Wahlgren har varit projektledare i nära samarbete med Fredrik Svanberg, FoU-ansvarig. I övrigt har olika medarbetare bidragit till att genomföra projekten.

Ett av de formulerade målen var att de publika delprojekten *Publik arkeologi i Hjulsta*, *Framtidsminnen* och *Arkeolog för en dag* skulle skapa goda exempel för vidare diskussioner. Projekten utvärderades internt, men det blev snart tydligt att det inte var självklart vari kriterierna för ett lyckat resultat skulle bestå. Förutsättningarna är olika för uppläggen och de har alla haft sina goda effekter och problem. Generellt så kan man konstatera att arbetsformerna med fördel skulle kunna förbättras, men att projekten, var och ett på sitt sätt, har fått gott genomslag. Men vad som uppfattas som ett lyckat utfall i museiperspektiv sammanfaller inte nödvändigtvis med en mätning i förhållande till projektmålen.

Är *Framtidsminnen* det mest lyckade projektet eftersom det både diskuterades inom sektorn och fick störst uppmärksamhet i media? Eller är *Arkeolog för en dag* det bästa exemplet med flest aktiva deltagare och en omedelbar integrering i museets linjeverksamhet? Kan *Publik arkeologi i Hjulsta*, med förmodat störst potential för djuplärande, räknas som närmast ett publikarkeologiskt mål? Eller överskuggas alla tre av det mångvetenskapliga samarbetet och den stora publiktillströmningen till *Jakten på den försvunna staden*?

Publika mål för delprojekten

De delprojekt som involverade produktion av aktiviteter för allmänheten genomfördes som ett målinriktat utvecklingsarbete, däremot saknades en differentiering av de publika målen så som de är formulerade i tabellen ovan. Projekten kan dock i efterhand analyseras i relation till tabellens kriterier, vilket ger underlag för ställningstaganden som kan vara värdefulla i samband med att nya projekt ska initieras.

Framtidsminnen

Projektet *Framtidsminnen* utvecklades som en pedagogisk metod för att diskutera historiemedvetande i samtiden (Wahlgren 2008). Under våren och sommaren 2007 kunde människor lämna utvalda framtidsminnen i en hylla i museets entréhall och delta i skapandet av en utställning. Målsättningen var att detta skulle skapa rum för samtal och reaktioner under tiden aktiviteten pågick, istället för att koncentrera dialogen till redovisningar och diskussioner i efterhand. De inlämnade föremålen exponerades i hyllan tills föremålen i slutet av sommaren deponerades i jorden på museets stora innergård.

Framtidsminnen kom att fungera på flera plan. Aktiviteten gav besökarna möjlighet att berika museet med sina berättelser och ge nya ingångar till de övriga utställningarna. Det tillförde kunskap om besökarnas uppfattningar om föremål och val av historiska fokus, samt skapade uppmärksamhet på mediala arenor där

Historiska museet vanligen inte är synligt. Projektet provocerade också till intern reflektion över det arkeologiska samlandets praktik. Slutligen startade *Framtidsminnen* en diskussion kring varför vissa föremål uppfattas som potentiella kunskapsbärare medan andra avfärdas som icke museivärdiga (jämför diskussion i Svanberg & Wahlgren 2007:78-109). Många av de inlämnade föremålen berättar om oväntade teman. Deras ekonomiska värde eller presumtiva kunskapsmässiga vikt är inte faktorer som kan mäta betydelsen för att starta engagerande diskussioner kring historiska dimensioner. *Framtidsminnen* har med ganska enkla medel lyckats generera samtal bortom klassiska förmedlingsteman.

Det publika målet i detta projekt kan betecknas som huvudsakligen Välgörande, men med vissa inslag av Ömsesidigt. Konceptet skulle inspirera människor att förstå och reflektera kring historia. Besökarnas bidrag var helt avgörande för resultatet, men museets samlingssystem satte gränser för delaktigheten. Relationen till publiken förlängde museibesöket genom att besökarnas föremål och berättelser registrerades och fanns tillgängliga på webbplatsen sida vid sida med de ordinarie samlingsföremålen. Det fanns också en återkoppling i form av ingrävningen som markerade avslut på projektet. Besökarnas delaktighet genererade situationer som blev problematiska och etiskt utmanande för museet på ett lärande sätt, t.ex. i samband med depositionen av aska efter Nathan, som hade avlidit i en motorcykelolycka (Wahlgren 2008).

Arkeolog för en dag

Arkeolog för en dag började som ett projekt som metaforiskt och bokstavligt skulle gräva ut Historiska museets historia (Svanberg 2008). Vi konstaterade snart att tidigare utställningar är väl dokumenterade och arkiverade, medan den pedagogiska verksamhet som har utförts i alla år sedan museet öppnade är mycket sparsamt skildrad. En utgrävning på gården kunde alltså ge komplementär information. Syftet delades mellan att undersöka museets egen historia och vilka lämningar som finns från tiden före museet, att utveckla publik interaktion vid den arkeologiska utgrävningen, samt att inspirera till en diskussion om museets historia och samlingspraktik (Svanberg & Wahlgren 2007). Utgrävningen har nu genomförts under två somrar med ledning av professionella arkeologer. Men det är besökarna som efter en kort introduktion gräver och tolkar sina egna fynd. Föremålen och tolkningarna har registrerats i museets databas och besökarna kan söka fram sina och andras föremål via webbplatsen www.historiska.se (Sök i Samlingarna, inventarienummer 34759, med undernummer).

Aktiviteten har varit mycket uppskattad av besökarna och flera tusen barn och vuxna har redan deltagit i utgrävningen. Många av dem har också velat pröva fyndhantering och att tolka vad som har hänt på platsen. De flesta vill också

besöka sina fynd på webbplatsen. Dock har det visat sig att lämningarna huvudsakligen består av ett kulturlager från tiden före museibygget, vilket innebär att återkopplingen till museets historia har förskjutits till att istället handla om platsens historia i ett längre tidsperspektiv. Därmed har kanske några av de diskursiva aspekterna som framkom i början försvunnit.

Projektet kan huvudsakligen karaktäriseras som Medvetet. Upplägget är interaktivt, lustfyllt och har förmåga att engagera. Besökarna bjuds in och deltar inom givna ramar, men har själva små möjligheter att påverka situationen. Verksamheten har genererat vissa interna diskussioner om samlingspraktiker och hur användarvänlig databasen egentligen är, men huvudsakligen bedrivs den inom ramen för linjeverksamheten i det familjeriktade konceptet Vikingasommar (Hauptman Wahlgren & Svanberg 2008). Arkeologerna är projektanställda under sommartid och har haft stort ansvar för genomförande, fyndhantering och rapportering. Dock har de endast medverkat i begränsad omfattning i ”paraplyprojektet”, vilket begränsar möjligheterna till erfarenhetsutbyte och uppföljning i syfte att utveckla verksamheten. De initiala frågorna om museets historia har till exempel inte följts upp, omformulerats och diskuterats kontinuerligt i den omfattning som vore önskvärt.

Jakten på den försvunna staden

Jakten på den försvunna staden utgår från frågor kring moderna kulturarvsmiljöer, historiebruk och traderade minnen. Dessa frågor möter forskningsfältet kring distanskommunikation och närvaroproduktion (Gullström, Handberg, Hauptman Wahlgren & Svanberg 2008). Under två veckor i augusti 2008 förlängdes Historiska museet genom ett videomedierat fönster till en arkeologisk utgrävning på Djurgården i Stockholm. Här undersökte vi spåren efter en rekonstruktion av medeltidens Stockholm, som byggdes upp till Allmänna Konst- och Industriutställningen 1897. Det var således också en utgrävning av det sena 1800-talets bild av medeltiden och en diskussion kring hur den fortfarande påverkar eller har förändrats. I museet fanns samtidigt en utställning om 1897-års evenemang och mellan museet och utgrävningsplatsen kunde man se och tala med varandra i realtid.

Projektet var i sin nuvarande form Medvetet med några Vägledande inslag, men hade som ambition att uppnå Ömsesidiga aspekter genom att samla in berättelser. En sådan insamling påbörjades och fick visst genomslag, men vi hade inte beredskap att exponera och följa upp bidragen inom ramen för pilotprojektet. Upplägget med interaktion, diskussion och möjligheter att delat i utgrävningen var till delar Vägledande. Situationen som var designad med många sinsemellan olika delar befremjade fria samtal i högre utsträckning än mer riktade pedagogiska

aktiviteter såsom en arrangerad visning eller förmedling av en utgrävningsplats. Många besökare vittnade också om att de fick en helt ny förståelse för omfattningen av den rekonstruerade kulisstaden genom att vara på platsen och de uttryckte förundran över att detta inte hade uppmärksammats som en kulturminnesplats. Det finns goda förutsättningar att utveckla detta projekt i framtiden med målsättningen att bli Nyskapande.

Publik arkeologi i Hjulsta

Publik arkeologi i Hjulsta diskuteras utförligt i del 2 av denna rapport. Projektet planerades i ett första skede förutsättningslöst som en samverkan mellan uppdragsarkeologin och museet utan att vi visste med vem eller var. Några andra utgrävningsplatser fanns som förslag, men redan tidigt hade vi önskemål om att arbeta med Hjulsta. Projektet kunde dock inte påbörjas innan den arkeologiska upphandlingen var klar eftersom vi förstas var beroende av att det undersökande företaget var intresserade av ett samarbete. Det utvecklade sig sedan till ett fördjupat arbete med i första hand Hjulstaskolan.

Delar av projektet vilar på Ömsesidig bas. Dock fanns Omformulerade delar. Projektinnehållet var inledningsvis trevande eftersom vi ville vara öppna för deltagarnas önskemål och intressen. Trots att alla stundtals upplevde tidsbrist och det fanns behov av fler möten, handledning och diskussioner så har detta varit ett av de mest lärorika delprojekten och därmed kanske också det mest lyckade i relation till de övergripande projektmålen. I projektet etablerades en relation med skolelever där vi föreslog ramarna för deras arbete, men det fanns utrymme för dem själva tolka uppgifterna och att påverka resultatet. Men för att ömsesidigheten skulle fungera fullt ut hade det behövts bättre beredskap från vår sida och förmodligen mer förberedelser och möjlighet till uppföljning.

Del 2. Publik arkeologi i Hjulsta – ett lärande pilotprojekt

Författare till del 2 är Anna Wilson och Katty Hauptman Wahlgren, med bidrag från eleverna i klass 8d, Hjulstaskolan

I projektet *Publik arkeologi i Hjulsta/Hjulsta då.nu* låg fokus på att pröva samarbeten mellan Historiska museet, arkeologer och boende kring en stor utgrävning i Stockholmsförorten Hjulsta. I samband med en arkeologisk undersökning av Hjulsta gamla bytomt och gravfält, som Arkeologikonsult utförde under hösten 2007, fick vi möjligheten att gräva i de sentida lämningarna efter gården och att i samverkan med Vägverket arrangera visningar på utgrävningsplatsen. Arkeologikonsult hade i uppdrag att undersöka de lämningar på platsen som var äldre än från 1500-talet, bytomten med fornlämningsnummer 249 och gravfältet med nummer 285 i Spånga socken (www.arkeologikonsult.se). Dock hade de begränsade möjligheter att utföra publika insatser eftersom Länsstyrelsen i sitt beslut explicit uttryckte att detta inte skulle ingå i deras uppdrag.

Under lång tid från vikingatiden och medeltiden var Hjulsta en välmående by. Men i mitten av 1900-talet präglades området av allt större förfall. Ingen bodde längre permanent här och marken brukades av arrendatorer. I slutet av 1960-talet användes gården som däckverkstad och så småningom blev området en inofficiell dumpningsplats för allehanda avfall och ett tillhåll för ljusskygg verksamhet. I omgångar var detta också en samlingsplats för människor som inte hade en självklar plats i samhället. Vi koncentrerade istället vårt intresse på det nära förflutna och på Hjulstas historia från tiden strax före den stora utbyggnaden av de moderna förorterna på 1960-talet.

På Historiska museet ingick Katty Hauptman Wahlgren, Fredrik Svanberg, Anna Wilson och Annica Ewing i projektgruppen. I samband med utställningsproduktionen tillkom också Susanna Johansson. Kinna Björkvall och Per Molin arbetade med visningarna för skolklasser och allmänhet på utgrävningsplatsen.

Projektplanering och målformuleringar

Hjulstaprojektet hade som övergripande mål att pröva arbete med intressentanalyser i praktiken, samt att samarbeta interaktivt med någon eller några grupper kring arkeologi och historia i landskapet med utgångspunkt från undersökningen av Hjulsta gamla tomt. Ett annat mål var att stimulera till ytterligare förmedlingsinsatser och diskussion kring arkeologins publika

dimensioner utöver projektet. För deltagarna var målet att utforska närområdet och genom att relatera nyvunnen kunskap till personliga reflektioner skapa en starkare känsla av hemmahörighet och delaktighet i Hjulstas historia. Lärandemålen för Historiska museets projektgrupp var i svepande termer att i praktiken pröva samskapande och att inkludera publikens tolkningar i arkeologiska processer. Vi hoppades få bättre förståelse för vilka förutsättningar som är betydelsefulla för att möjliggöra flervägskommunikation och inklusivitet för fler grupper.

Viktiga aspekter i intressentanalysen var att skaffa traditionell kunskap om området i form av arkivstudier, kartor, äldre fotografier och tidningsurklipp. Men den mest betydelsefulla förberedelsen bestod i att ta kontakt med skolor, föreningar och människor som bor eller jobbar i Hjulsta för att samla in historier och genom en kognitiv kartering bedöma förutsättningarna för fortsatt publikt arbete (jfr Svanberg & Wahlgren 2007). Förutom de skolor som vi sedan påbörjade samarbete med hade vi kontakter med Rubie Lotelius, den sista arrendatorn av Hjulsta gård, representanter för ett paintball- och eventföretag som hyrde mark vid exploateringsområdet, Stockholms stadsmuseum, Länsstyrelsen, kommunen, hembygdsföreningen och flera av de boende i närheten. Bland annat skickade Eva Andersson, vars mamma var uppväxt på Hjulsta gård, både en berättelse och gamla foton till oss (se foldern till utställningen Hjulsta då.nu, *Publik arkeologi i Hjulsta*). Parallellt med förberedelserna hade vi diskussioner med Arkeologikonsult och Vägverket om möjliga samverkansformer.

Skolsamarbete

Efter den inledande intressentanalysen i närområdet valde vi att gå vidare och samarbeta med en eller flera skolklasser. Under sommaren tog Länsstyrelsen beslut att Arkeologikonsult skulle få uppdraget att undersöka Hjulsta gamla bytomt. När höstterminen startade började vi att söka skolklasser som ville och kunde delta i projektet. Vi var oroliga att tiden skulle vara för knapp eftersom projektet måste startas omgående. Å andra sidan är den korta framförhållningen en realitet i många uppdragsarkeologiska projekt och därför något som får tas med i planeringen. Arkeologikonsults undersökning skulle sträcka sig fram till mitten av november och fältdelen av projektet borde genomföras innan vädret blev alltför bistert.

Vi var medvetna om att den korta framförhållningen kunde göra det svårt att samverka med skolan eftersom de förmodligen redan hade lagt planeringen för terminen, men det visade sig gå ganska lätt. Skolorna i närområdet var prioriterade samarbetspartners och lärare både i Hjulstaskolan och i Tensta

gymnasium, som ligger på promenadavstånd från gamla Hjulsta bytomt, visade sig intresserade av att delta med sina elever. På Hjulstaskolan fick vi kontakt med tre lärare som var intresserade av ett samarbete, detta genom att helt sonika kliva in på skolan och fråga. På Tensta gymnasium fick vi också via telefon och e-post snabbt kontakt med en lärare.

Hjulstaskolan och Tensta gymnasium

Hjulstaskolan ingår i Hjulsta skolor tillsammans med Hyllingeskolan. De två skolorna delar skolgård och har tillsammans drygt 600 elever. Cirka 98% av eleverna har utländsk härkomst och ungefär 30 språkgrupper finns representerade på skolan. Hjulstaskolan är en årskurs 7-9 skola där de flesta eleverna är i åldrarna 13-16 år. På Hjulstaskolan arbetade vi med tre lärare och deras två klasser 8b och 8d inom ämnena Svenska och SO. Även Tensta gymnasium har elever från hela världen. Skolan arbetar enligt Ross-pedagogiken som bl.a. inkluderar mer historia och mer estetisk verksamhet än ordinarie läroplan. Här inleddes samarbetet med en lärare och två grupper från årskurs tre i samhällsprogrammet. Projektet genomfördes under ämnet Historia.

Planering och förutsättningar

I början av september gjorde vi en grov planering för projektet tillsammans med lärarna. Vi satte datum för inledande möten med klasserna. Förutsättningarna var olika. Klass 8d hade möjlighet att arbeta ämnesöverskridande med projektet (Svenska/SO) och hade därmed mer tid att avsätta. De övriga klasserna kunde arbeta med projektet inom ett ämne (SO respektive Historia). En viktig del i projektet var deltagande i själva utgrävningen, men det var inte grävandet i praktiken som ta det mesta av projekttiden. Varje klass kunde avsätta en halv dag.

Fokus låg istället på att låta utgrävningen vara en metod för att gräva i tanken, i historien och i föreställningarna om framtiden. På Historiska museet hade vi goda erfarenheter med oss av det publika projektet Framtidsminnen som vi ville ympa in i Hjulstaprojektet (Wahlgren 2008). Eleverna skulle få välja personliga minnessaker och fundera på hur dessa föremål skulle förstås i framtiden. Lärarna var intresserade av att jobba vidare med denna idé för att komplettera arbetet med gamla Hjulsta till att handla om elevernas Hjulsta här och nu. Därför föreslog vi att eleverna dessutom skulle välja en plats i dagens Hjulsta som de har en relation till och utifrån detta forska om vad som funnits här tidigare. Läraren från Tensta gymnasium menade att detta skulle passa hennes elever och kursplanen för Historia C, medan lärarna på Hjulstaskolan tyckte att det egna forskningsprojektet verkade för avancerat för åttondeklassarna. Däremot ville läraren i svenska att

eleverna skrev texter kring personliga favoritplatser i Hjulsta. Vi hoppades redan från början att slutpunkten för projektet skulle bli en utställning som först kunde visas lokalt och sedan exponeras på Historiska museet. Men lärarna framhöll att deras elever var mest intresserade av att ställa ut på museet.

Således skulle vi arbeta tillsammans med tre klasser på två skolor. Innan själva utgrävningsdagen kunde vi bara hinna med ett förberedande besök i varje klass. Vi kom överens om att eleverna skulle ta med sig personliga minnessaker till vårt första skolbesök på Hjulstaskolan. Lärarna förberedde oss på att eleverna skulle vara intresserade av oss och varifrån vi kom. Få eller kanske ingen visste något om Historiska museet.

Första besöket i klassrummet

Det första mötet med klassen gjordes ca en vecka innan utgrävningsdagen. Tiden som fanns till vårt förfogande varierade mellan 1 och 2 lektioner. Upplägget var i stort detsamma för de tre klasserna men innehöll några fler moment för klass 8b. Eleverna fick berätta vad de visste om Hjulsta. De flesta hade mycket vaga uppfattningar om vad som funnits där innan det moderna bostadsområdet byggdes i början av 1970-talet. Någon trodde att det varit en skog eller att där fanns ”ingenting”. En enda elev, på Tensta gymnasium, trodde att det kunde ha funnits bondgårdar på platsen.

Vi visade ett bildspel och pratade om arkeologi. Hur funkar det egentligen? Varför och när gräver man? Varför ska man genomföra utgrävningar i Hjulsta just nu? Vad bevaras och vad försvinner oftast? Vad händer med föremålen och kunskapen sen? Vi talade om arkeologi som ett detektivarbete och visade fler bilder. I samband med bilder på utgrävningen av en skelettgrav uppstod diskussioner om det är etiskt att gräva upp gravar. Någon undrade vad man gör med föremål som har ett annat ursprungsland – lämnas de tillbaka? Vi pratade om att de spår människor lämnar efter sig ofta blir fragmentariska med tiden. Vad bevaras egentligen och hur fungerar det när luckorna måste fyllas ut med antaganden och tolkningar. Flera elever reagerade på att man inte kan veta säkert.

Till första mötet hade vi också tagit med oss föremål från museets pedagogiska studiesamling: två vikingatida islägg, en bronsnyckel och en keramikskärva. Eleverna fick undersöka föremålen och tolka dessa. Detta moment genomfördes för att de själva skulle få pröva arkeologisk tolkning i praktiken och uppleva att det till viss del handlar om att jämföra och relatera föremål till den förförståelse om man redan har – och skapa tolkningar som man argumenterar för.

Vi visade bilder på Nedergården i gamla Hjulsta, som eleverna sen skulle gräva ut och berättade om ett möte med Rubie Lotelius – den sista arrendatorn av Hjulsta. Vi återberättade de få saker hon mindes och som snarast var av bildkaraktär, t.ex. en hundkorgen i flätad rotting och de lummiga syrenerna runt huset. Det blev tydligt att alla spår av huset och de människor som bott där genom tiderna kommer att försvinna med vägbygget. Vid arkeologiska undersökningar måste man välja vad som ska dokumenteras och i Hjulstas fall har Länsstyrelsen beslutat att spår äldre än 1500-tal är av intresse. Nedergården skulle inte alls undersökas utan eleverna.

Några elever menade att det var ointressant att undersöka Nedergården för att det ligger för nära i tid. Någon annan sa att arkeologi bara är intressant om det handlar om att gräva ut ”speciella” fynd. En av eleverna tyckte tvärtom, att det som hände för 50 eller 100 år sedan berör oss mer. Hon menade att utgrävningen skulle hjälpa oss att förstå mer och inte bara se ”samma gamla Tensta”. Det var senare intressant att se hur elevernas relation till historien i landskapet förändrades och åtminstone för några blev mer påtaglig än tidigare.

Minnessaker

Klass 8d hade fått i uppgift att ta med sig en personlig minnessak till första mötet. Syftet var dels att få fram reflektioner kring att de själva är en del av Hjulstas historia, de lämnar också spår, dels att deras egna berättelser skulle trigga igång tankar om de människor som bodde i gamla Hjulsta. De blev uppmanade att reflektera över vilka spår vi lämnar och vad vi vill lämna efter oss. Om en enda sak skulle bli kvar efter dig – vad skulle du välja och vad skulle det berätta? Vi pratade om bevaringsförhållanden för olika saker. Vad blir kvar och vad försvinner? Också sådana samtal ger ingångar till tolkningar.

Vi delade in klassen i tre mindre grupper där alla berättade för varandra om de personliga minnessakerna. Eleverna fick sedan skriva ner vad de skulle vilja veta om människorna som en gång hade bott i Nedergården i gamla Hjulsta. De berättade gripande historier kopplade till egna minnesföremål, t.ex. en ring, en babymössa, en len sten, ett kristallägg, smink eller en fotboll. Dokumentation i form av film eller foto av diskussioner och berättelser hade varit en fördel men kunde å andra sidan verka hämmande och störa eleverna. Flera av eleverna skrev i ett senare skede ner sin historia istället och flera hade då bytt minnesföremål.

Några av elevernas framtidsminnen:

Kristallägg (pojke)

– Ägget var en gåva från min farmor. Det påminner mig om henne, men vi kan inte träffas nu eftersom hon bor i Irak.

Barnmössa (flicka)

– Mössan är fin, rosa med guldtrådar och tillhör min 9 månaders lillasyster.

Ring (flicka)

– Ringen är ett minne av en vän, min pojkvän som gjorde slut för en månad sedan.

Sten (flicka)

– Stenen är ett minne från när jag var liten. Jag har haft den sedan femte klass.

Foto (flicka)

– En bild på mig själv och min lillebror. Han var gullig när han var liten. Nu bråkar vi mest.

Smink (flicka)

– Smink betyder mycket för mig. Det gjorde det inte innan. Nu sminkar jag mig varje dag.

Fotboll (flicka)

– Jag har träffat alla mina kompisar med hjälp av den här bollen. Jag brukar sparka boll på gården. Den här bollen är en hora, alla har varit på den.

Detta ville klass 8d ha svar på

De flesta av elevernas frågor relaterar till vilka som bodde där, deras livsstil, lek, vardag och vilka villkor i livet man hade förr. Något som engagerade var hur synen på Hjulsta var förr och om och varför den hade förändrats. Några frågor handlade också om guld och skelett. Frågorna diskuterades i klassen och eleverna fick efter utgrävningen skriva ner några av de tolkningar de kommit fram till.

Guld, pengar, skelett

– Jag vill hitta guld i huset vi gräver. Varför? För jag vill se hur gammalt guld ser ut.

– Jag vill hitta gamla pengar. För jag vill se hur de såg ut förut.

– Kanske kunde man hitta skelett eller guld, värdesaker. För att då hade det varit vilket skelett som helst, t. ex hund, människa eller andra djur. Guld skulle vara roligare att hitta för dom kanske ville att vi skulle hitta det.

Livsvillkor

- Hur många har bott i huset?*
- Hur klädde sig folk?*
- Hade de märkeskläder förut?*
- Var det jobbigare då än nu?*
- Hur känns det att få uppleva en stor förändring?*
- Vad gjorde barnen där på sin fritid?*
- Fanns det några spår av djur?*
- Kan vi hitta spår av hunden?*
- Kan man hitta spår av fotboll?*

Synen på Hjulsta

- Vad tänkte folk om Hjulsta?*
- Vad hade det för ett rykte jämfört med nu?*
- Fanns det färgade vid gamla Hjulstatiden*

På plats i gamla Hjulsta

I slutet av september var vädret kallt och blåsig. Vi hade ca 3 timmar med varje klass på gamla Hjulsta bytomt. Trots att både Hjulstaskolan och Tensta gymnasium ligger på promenadavstånd från gamla Hjulsta så hade ingen av eleverna varit där tidigare. Detta var ett ickeområde.

Vi startade med en kort introduktion uppe på bytomten där det var bra utblick över utgrävningsområdet, motorvägen, Bällstaån och dagens Hjulsta. Därefter delades gruppen och resten av dagen arbetade de i halvklass. Den ena gruppen gjorde en arkeologisk undersökning kring verandan i grunden efter Nedergården, medan den andra gick på en rundtur i området, tittade på utgrävningen av bytomt, gravar och fynd och pratade lite med Arkeologikonsults arkeologer. Vi tittade landskapet och på en gammal kartbild över området, bilder på Nedergården och fotografier från Tenstas byggande medan vi diskuterade att det finns många tidsskikt på platsen. Motorvägen som brusade i bakgrunden har delvis samma sträckning som den gamla vägen. Men det var inte platsens enda kommunikationsled. Nedanför bytomten, nu inbäddad i vass och sly går Bällstaån. Idag är det inte mer än ett dike men för 1000 år sedan var den fullt farbar. Vi pratade om vilka typer av spår som olika slags hus lämnar och tittade på de olika huslägena som också hade förändrats över tid. Arkeologikonsult hade grävt ut en lerugn kantad av stora skörbrända stenar. En flicka berättade då att hon hade sett liknande ugnar i Somalia.

Överallt fanns det spår från flera tidsskikt på samma plats. Recenta fynd låg samlade här och var över hela området: en hästsko, ett tanklock, ett hänglås ett suddgummi. Eleverna fick försöka koppla föremålen till det vi redan visste om platsen. Hästsko – bondgård? Tanklock – däckverkstad? Vi kunde röra oss ganska fritt över Arkeologikonsults utgrävningsområde. I klassrummet hade eleverna fått undersöka ett par vikingatida islägg från museets studiesamling. I gamla Hjulsta har en liknade islägg hittats – det kunde eleverna koppla till skridskoåkning på ån.

Sedan gick vi vidare till gravfältet. Vid visningstillfället var 43 gravar framgrävda. Många av dem var mycket tydliga rösen och kanske lättare att överblicka än lägena för husen med sina terrasseringar, utmärkta stankanter och mörkfärgningar.

I den största graven uppe på ett krön låg en iögonfallande överliggare till en vridkvarn. Här resonerade vi om varför och vem personen i graven kan ha varit. En elev föreslog att det var bästa bagaren i gamla Hjulsta, en annan att det handlade om att kunna baka bröd i livet efter detta. Ytterligare en elev menade att vridkvarnen kunde ha en mer symbolisk mening.

Många elever tyckte att det var spännande att på nära håll se arkeologernas arbete. Vattensållen var intressanta och att se en gravurna bli framgrävd ur jorden. Vi fick möjlighet att visa en rad fynd som kamfragment, pärlor, keramik och en torshammarring. Här bad vi eleverna om hjälp att tolka föremålen. En pojke var lyckligt överraskad över att han lyckades knäcka nöten med kammen.

Järnåldersgrav med vridkvarn. Bästa bagaren i Hjulsta? Och strax intill sentida hästutrustning och tegel. Foto: Anna Wilson.

Gruppen som grävde fick först bekanta sig med utrustningen och sen praktisk handledning i hur man kan arbeta för att upptäcka de föremål som finns gömda i jorden. Flera av eleverna tyckte inledningsvis att det var lite svårt att se den osynliga ordning som kan finnas i utgrävningens upplägg. En yta var frampreparerad, men vi hade inte rutat in området och det blev svårt att leda arbetet på ett ordnat sätt, vilket krävde stort eget ansvar och koncentration från eleverna. Utgrävningen skulle i praktiken behöva förberedas bättre och kommuniceras tydligare.

Efter den inledande förvirringen utkristalliserades mönster i de olika grupperna där några av ungdomarna grävde mycket engagerat, medan andra använde tillfället till att fråga allt möjligt om arkeologi eller om oss och några få valde att inte delta så aktivt. En flicka skrev senare under projektet att hon ångrade att hon inte hade deltagit mer från början, men att hon inte hade förstått att vi verkligen menade allvar med att deras arbete skulle användas vidare. De allra flesta eleverna prövade dock att gräva och hittade något att lägga i sin fyndpåse. Nästa moment var att fylla i en tolkningsblankett och där redovisa sina fynd och föreslagna

tolkningar. Vi samlades sedan och alla fick visa och berätta om sitt mest intressanta fynd för gruppen.

Spontana kommentarer från eleverna efter utgrävningen

– Jag trodde att Hjulsta var en tråkig tyst område med ointressanta händelsen. För i min hjärna var det Tensta Rinkeby som det fanns arkeologiska utgrävningar. Men antagligen hade jag fel.

– Jag visste inte ens att Hjulsta by existerade.

– Jag tyckte att det var jätteintressant och roligt att gräva för man hittar grejer som folk innan mig har tappat eller gömt.

– Jag skulle jättegärna vilja göra nåt liknande igen för vi fick göra något väldigt unikt och häftigt.

Tillbaka i klassrummet

En tid efteråt besökte vi klasserna igen på deras skolor. Syftet var att knyta ihop säcken och fånga upp tankar och funderingar från dagen i gamla Hjulsta. Vi tittade på bilder från utgrävningsdagen och gjorde vi en miniutställning i klassrummet med fynd från alla tre klassernas grävtillfällen.

I klass 8d delade vi ut de frågeställningar som de formulerat innan utgrävningstillfället. Sedan fick eleverna röra sig fritt i klassrummet för att se om några av föremålen tillsammans med de diskussioner vi tidigare hade haft, skulle kunna ge stöd för att besvara frågorna. Många av eleverna tyckte att det var knepigt och behövde stöd med att välja ut en fråga. Efter en stund skrev de ned sina svar.

Upplägget med en miniutställning var likartat i de två andra klasserna. Dessa klasser hade inte skrivit ned några frågeställningar. Här gick vi istället igenom fynden gemensamt för att se vad de kunde berätta om hur gamla Hjulsta använts under olika tider.

I klass 8b utbröt en eldig diskussion om förändringar i dagens Hjulsta. En pojke berättade:

– *När min pappa flyttade till Hjulsta i början av 80-talet så bodde det bara svenskar här. Det var ett lyxigt område. Jag förstår inte varför det är tvärtom idag.*

Vi pratade om hur områden i innerstaden som förr var fattiga arbetarkvarter nu är eftertraktade och exklusiva. En plats värderas enligt olika ideal i olika tider. Eleverna började prata om renoveringsarbeten i deras hus. En pojke berättade att loftgångarna i hans hus skulle bytas ut mot balkonger.

– *Svenska fastigheter gör så i alla sina hus.*

En annan pojke undrade förvånat:

– *Va, bor du i svenska fastigheter, bor jag då i invandrarfastigheter?*

En flicka berättade att de skulle bygga villor med pooler på Järvafältet. Vad kommer att hända med området då? Vilka kommer att ha råd att bo där? Är det bra, kommer det att bli mer blandat med ”svenskar”? Eller kommer bara ”svenskar” att ha råd att bo här då? Och vad händer med dem som inte ha råd?

Avslut och fortsättning

Tensta gymnasium jobbade vidare på egen hand med att forska om platser i närmiljön. Läraren önskade att vi skulle göra fler besök på skolan men tyvärr räckte inte riktigt projektiden till för detta. Vi kunde hjälpa till med tips på källor och arkiv samt kontakt med Norra Järvas hembygdsförening. Tensta gymnasium gjorde också ett avslutande besök på Historiska museet där vi tittade på de båda forntidsutställningarna. Ingen av eleverna hade varit på museet förr.

Klass 8b kommer att besöka Historiska museet för en titt i utställningar och museets magasin där ”deras” fynd från Nedergården kommer att hamna.

Utställningen Hjulsta då.nu

Samarbetet fortsatte med klass 8d. De hade påbörjat arbetet inom ramen för ämnena SO och svenska. Nu i andra fasen låg arbetet på lektioner i svenska och i viss mån musik, vilket gjorde att klassen hade något mindre tid att lägga på projektet.

Sedan besöken i klassrummet på Hjulstaskolan hade projektets pedagog Anna haft kontinuerlig kontakt med klassens lärare. Eleverna fick bilder på ett femtiotal av

sina arkeologiska fynd från gamla Hjulsta. På ett tidigare stadium hade de skrivit texter kring framtidsminnen. Nu uppmanade Anna dem istället att använda sin fantasi för att skriva berättelser om de människor som kan ha använt föremålen som vi hittade vid utgrävningen

Vid det allra första mötet inför projektet pratade vi med Hjulstalärarna om hur vi skulle kunna använda arkeologin som metod för att eleverna själva skulle få redskap till att berätta något om sitt Hjulsta. Genom att ge eleverna i uppdrag att dokumentera platser som är viktiga för dem, ville vi understryka deras delaktighet i historien och på platsen. Eleverna utrustades med kamera och skildrade sedan sina favoritplatser i både bild och text. Tanken med de tre komponenterna – framtidsminnen, utgrävning och favoritplats – var att eleverna skulle arbeta praktiskt med historiemedvetenhet och börja reflektera kring relationerna mellan då och nu i sitt närområde. Vår ambition var också att alla skulle ha möjligheten att självsäkert både kunna känna och säga "Det här är min plats, jag har en plats i Hjulstas historia".

Min favoritplats är en staty nära min skola. Jag är där ibland när jag är arg eller efter bråk, jag går dit och försöker glömma bort bråket. Foto och berättelse: Farah

Om någon i framtiden skulle hitta något efter mig så skulle jag vilja att de hittade mitt halsband. Jag fick halsbandet av min mosters man när jag var 11 år. Efter en vecka ungefär så dog han. Det var för tre år sedan. På halsbandet står det mitt namn. På nätterna när jag sover lyser halsbandet i mörkret. När jag har på mig det känner jag mig trygg. Foto och berättelse: Dilan.

En pojke råkade ha sönder sin pappas klocka. Pojken gömde undan klockan, men en hund hittade klockan och tog den. Den lilla pojken blev ledsen. Han letade alltid efter klockan men lyckades aldrig hitta den. Berättelse: Mahad. Foto: SHM.

För projektgruppen stod det under arbetets gång klart att elevernas texter och framtidsminnen skulle få stort utrymme i utställningen. Hela klassen besökte Historiska museet tidigt i februari 2008. Tillsammans tittade vi på platsen där utställningen skulle byggas och diskuterade övergripande frågor kring vad som är viktigt att få med när inte allt kan visas. I fokus stod eleverna och deras berättelser som länkar ihop glimtar från dåtidens och nuets Hjulsta. Det kändes viktigt att ta fasta på hela den resa som vi gjort tillsammans genom projektet i utställningens form. Därför gjordes urval av de arkeologiska föremål, framtidsminnen och favoritplatser som kunde representera olika perspektiv på livet i Hjulsta tillsammans med klassen. De av eleverna som ville ha sin bild med i utställningen fotograferades (det var nästan alla) och några lånade ut sina framtidsminnen under utställningstiden.

Klassen hade enats om att 4 personer skulle ingå i en utställningsgrupp. De representerade sin klass och deltog i möten och beslut rörande utställningens innehåll och form. En annan grupp planerade vernissagefesten för utställningen. Vi i museets projektgrupp önskade egentligen att alla elever skulle få möjlighet att delta lika mycket i planering och arbete med utställningen, men lärarna menade att det vore praktiskt omöjligt.

På lektionstid arbetade alla elever med utställningens grundkomponenter som bestod av texter om fynden från gamla Hjulsta, text och bild kring favoritplatser i det moderna Hjulsta, samt texter kring personliga framtidsminnen. Klassen gjorde också inspelningar med några av sina berättelser till bakgrundsmusik.

I utställningens centrum – elevernas favoritplatser på en stiliserad karta. Foto: Susanna Johansson.

Utställningsgruppen besökte museet två extra gånger utöver det arbete som alla elever bidrog med. Den ena gången valde de texter och bilder, den andra gången

deltog de i mer praktiskt arbete med bygge och montering. Vernissagegruppen planerade en invigning med bandklippning, tal, musik och mat.

Lördagen den 5 april var det så dags för vernissage. Museets utställningschef Sophie Nyman klippte bandet och förklarade utställningen öppnad. Seloua spelade bongotrummor, några elever läste sina texter och sedan blev det mingel och god mat. Deltog gjorde förstås eleverna och deras familjer, men också hembygdsföreningen, flera boende i Hjulsta och representanter för Vägverket. Några dagar senare gjorde lokaltidningen *Mitt i Spånga* ett reportage om eleverna och deras utställning.

Vernissage av Hjulsta då.nu på Historiska museet. Foton: Susanna Johansson.

När utställningen stängde i slutet på oktober 2008 avslutades projektet med att Anna åkte till klassen för att lämna tillbaka de lånade framtidsminnena och samtala om vad som hade fungerat bra och dåligt med arbetet.

Återkoppling till frågorna från klass 8d

Till utställningen producerade Historiska museet en folder där delar av det som klass 8d har arbetat med, funderat kring, lärt sig och berättat om presenterades. Det fanns mycket material i form av tolkningsblanketter, svar på de frågor som klassen ställde i början, berättelser och bilder på framtidsminnen och deras favoritplatser, samt brev som de skrivit till oss på museet. Allt detta fick inte plats i den fysiska utställningsformen, men kunde istället presenteras i text och bild. Nedan följer ett utdrag ur foldern *Publik arkeologi Hjulsta*, som svarar på elevernas formulerade frågor och ger inblick i vad de arbetade med.

Hur stort var Hjulsta då? Fanns det flera hus?

Det har funnits två gårdar i Hjulsta sedan medeltiden. De kallades i historisk tid för Uppgården och Nedergården. Från början av 1900-talet fanns också en tredje

Gamla landsvägen till Hjulsta 1920. Foto: Stockholms stadsmuseum.

gård som vi inte vet namnet på. Förutom boningshusen fanns förstås också ladugårdar och andra uthus. Markerna brukades fram till början av 1900-talet och det fanns flera torp på ägorna. Militären köpte marken när Järvafältet blev övningsområde, men Hjulsta arrenderades ut istället för att användas av militären. På 1950-talet bodde ingen längre i Hjulsta by, man slutade med jordbruk och tog istället emot travhästar från Solvalla som behövde vila eller återhämta sig från sjukdom. På 1960-talet blev Uppgården en verkstad och i på 1970-talet revs alla byggnader i Hjulsta gamla by.

När är huset som vi undersöker byggt och hur såg det ut?

Redan på järnåldern bodde människor i Hjulsta och sedan medeltiden har det funnits två gårdar i Hjulsta. Huset vi grävde ut hette Nedergården. Vi har inte hittat några exakta uppgifter på när det byggdes, men det var någon gång i slutet av 1880-talet. I byn fanns också Uppgården, som byggdes samtidigt och i början av 1900-talet fanns ytterligare en gård som vi inte vet namnet på. Nedergården var det första av dessa boningshus som revs, troligen var det på 1950-talet.

Hjulsta Nedergård 1938. Foto: Stockholms stadsmuseum.

Hur många har bott i huset och hur många barn fanns det där? Finns det några spår av barnen?

Vutiganr skriver att "vi fick svar på om det fanns barn. Vi hittade ju leksaker och kanske en del av en parfymfaska från en tonårstjej". Glasproppen har nummer 34829:45 i Historiska museets samlingar.

Eva Andersson som bor i Tensta har skickat in sin berättelse om gamla Hjulsta till oss. På 1930-talet bodde hennes mamma Gunvor med sina föräldrar och två syskon i det hus som vi har grävt ut. Eva berättar att det inte fanns någon elektricitet i huset och att lillpojken Nisse tyckte att det var så mysigt när hans mamma tände i spisen och malde kaffe. Barnens pappa var inte jordbrukare, han jobbade på en mekanisk verkstad i Stockholm, men de bodde ju på en lantgård och här fanns både katter, grisar och hästar som de brukade leka med. Pappa snickrade leksaker till barnen och lärde dem att simma. När Hjulstabarnen blev gamla och såg tillbaka på livet sa Nisse "Bättre barndom än vi hade kan man inte tänka sig". Vid utgrävningen hittade vi några leksaker, till exempel en spelkula och en leksaksvagn. Vi hittade också en del av en barnsko. Men vi vet förstås inte om det är spår efter just barnen Birgit, Gunvor och Nisse.

Barnen som bodde i Hjulsta Nedergård på 1930-talet hette Birgit, Gunvor och Nisse. Bilden och berättelserna om livet i Hjulsta under den här tiden är inskickade av Eva, som är Gunvors dotter. Eva bor i nuvarande Hjulsta och arbetar som lärare i Rinkeby.

Vad gjorde barnen på sin fritid? Kan man hitta spår av fotboll?

Vid utgrävningen hittade Zainab en leksaksvagn av plats. Den har inventarie-nummer 34829:21 i Historiska museets samlingar.

Det var spännande att växa upp på en gård med olika djur. Evas mamma Gunvor och hennes syskon fick lära sig att mjölka som barn. Eva berättar också att grisen skrek så hemskt när den skulle slaktas så att barnen sprang till skogs för att slippa höra. På vintern åkte de kana på ett sofflock, på somrarna lekte de i hagarna och kröp under magarna på ardennerhästarna. Det verkar som att de mest hade hemgjorda leksaker som deras pappa tillverkade. Han cyklade också med barnen till Säbysjön för att simma. Vi har inte hittat några spår efter just fotboll, men visst kan man tro att det spelades boll på gårdsplanen ibland?

Finns det spår av djur? Hade man många husdjur?

Eva berättar för oss om den snälle katten Kirre och den elake katten Olle som bodde hos familjen när hennes mamma var barn. Till barnens sorg åt Olle upp familjens kanariefågel. Hon berättar också om grisar, kor och hästar. Några av de föremål som vi hittade vid utgrävningen var hästskor och hästkosömmar. Det har säkert funnits hästar på gården under större delen av den tiden som människor har bott där. När arkeologerna på Arkeologikonsult började gräva hittade de en hund begravd tillsammans med en lekboll av plats under golvet i en av ladorna.

Alan har skrivit om en av hästkorna som vi hittade vid utgrävningen. ”Hästar var jättebetydelsefulla på den tiden. De hjälpte till med många saker t.ex. i strider, användes för att köra till affärer och att bära saker mm. Många hade en hästsko spikad på dörren eftersom

de trodde att det skulle bringa tur. Den tiden är förbi, nu är det bara bilar och mopeder som släpper ut massa koldioxid som förstör naturen och ökar växthuseffekten. Jag önskar det var som förr!” Hästskon har inventarienummer 34829:47 i Historiska museets samlingar.

Vad tänkte man om Hjulsta på den tiden? Vad hade det för rykte jämfört med nu? Hur klädde sig folk?

Kevin berättar om sitt fynd: ”Jag hittade ett smycke. Jag tycker att smycket är mer intressant än de andra. Nu vet vi att folk också tänkte på att se vackra ut med smycken.”

Vid utgrävningen hittade Kevin detta kors av brons, det har inventarienummer 34829:25 i Historiska museets samlingar.

*Utsikt mot det moderna Hjulsta från utgrävningsplatsen på den gamla bytomten.
Foto: Katty Wahlgren, SHM.*

Under vikingatiden var Hjulsta en välmående gård, säkert med gott rykte. Arkeologikonsults arkeologer har undersökt rika gravar på gårdens gravfält och på den ena husterrassen hittade de en gömd silverskatt med flera mynt från engelskt och tyskt område. Det var kanske en offergåva för att säkra gårdens trygghet och fortsatta rikedom. Hjulsta var en blomstrande by ända in på 1900-talet, men när militären köpte upp marken och de stora vägarna så småningom byggdes började den förfalla. På 1970-talet flyttade livet istället några hundra meter bort till den moderna förortsstaden.

Hur känns det att få uppleva en stor förändring?

Eva som har berättat om hur hennes mamma växte upp i Hjulsta menar att det känns vemodigt att se sin hembygd så totalt förändrad. Hon bor själv i nuvarande Hjulsta, i den förort som byggdes medan hon växte upp. Hon minns många arkeologiska utgrävningar på Järvafältet i samband med byggnationerna. När motorvägen byggdes hjälpte hennes morfar arkeologerna att forsla bort jord i skottkärror. Eva och hennes mormor var ofta och tittade och plockade slånbar för att göra saft av. Området kring Hjulsta har nog förändrats många gånger genom historien och säkert har vissa människor tyckt att det har blivit bättre, medan andra helst har velat bevara allt som förut. Säkert kommer många förändringar också i framtiden!

Detta skulle jag vilja hitta när vi gräver

– Det vore roligt att hitta skelett, guld eller andra värdesaker. Det kan vara ben från människor, en hund eller andra djur. Extra kul vore det att hitta guld, för det kanske grävdes ner av någon för att vi skulle hitta det.

Vi hittade några ben från olika djur, men ingen av eleverna valde att skriva om dem. Däremot hittade vi inte någon guldsak. Kevin har istället skrivit en berättelse om ett mer anspråkslöst fynd – en järnspik.

Vid utgrävningen hittade Adonai en spik. Den har inventarienummer 34829:3 i Historiska museets databas.

Kevins berättelse - En dag i Hjulstaflickans liv

En varm sommardag satt en flicka ute på gården och var deprimerad. Hon var också uttråkad och det gjorde henne ännu ledsnare. Hon hade ingen att vara med och de andra barnen bodde långt från hennes hus.

Efter en stund kom hennes pappa ut. Han skulle till stallet och göra i ordning hästarna för att rida. När han var på väg hörde han snyftningar och blev genast nyfiken. När han kom fram såg han att det var hans flicka som var ledsen.

- Vad är det gumman? Frågade han.

- Det är inget.

- Varför gråter du då?

- För jag har det så tråkigt.

- Jaha, men du kan hjälpa mamma med något.

- Nej, det är jobbigt att städa.

- Jaha, vad vill du göra då?

- Jag vill rida med dig.

Pappa sa att hon är för liten för att rida på stora hästar. Flickan förstod och blev ännu mer deprimerad. Hennes pappa kunde inte bara lämna henne sådär. Så han fick en idé. Istället för att gå till stallet gick han till snickarboden och började spika ihop brädor. Han var där inne i ungefär tre timmar. När han kom ut såg han att flickan fortfarande var kvar. Hon hade huvudet på knäna och hon andades väldigt hastigt.

Pappa började gå mot henne och ropade. Hon reste sakta upp huvudet och kollade på honom. Han sa åt henne att blunda. Han tog med henne till snickarboden och när hon öppnade ögonen såg hon en häst gjord av trä.

Hon blev jätteglad och satte sig på den på en gång. Hennes pappa sa att i fall hon ville rida måste hon träna så att hon blir riktigt bra på det.

Nästa dag gick flickan till snickarboden, satte sig på hästen och tränade jättemycket. När hon börja rida på riktiga hästar så lämnade hon trähästen och med tiden möglade den och gick tillslut sönder. En av spikarna som flickans pappa använde för att bygga hästen har vi hittat genom en arkeologisk utgrävning som jag gjorde med min skola.

– Jag vill hitta gamla pengar så att jag kan se hur de såg ut förr

Vi hittade faktiskt en ettöring. Rukaya har skrivit en berättelse om myntet.

Vid utgrävningen hittade Aman en ettöring från 1955. Den har inventarienummer 34829:12 i Historiska museets samlingar.

Rukayas berättelse

Det var en gång en tjej som skulle gå och köpa en tröja. Hon hade bara en krona och på den tiden var en krona jättemycket pengar. När hon var på väg till klädfaffären kom en springande man. Han råkade krocka med henne så hon tappade sitt mynt. Hon blev jätteledsen och arg för att hon hade sparat i ungefär en månad. Hon hade alltid velat ha den där tröjan.

Det har gått ett år sen tjejen tappade sin krona. En dag var hon på väg till mataffären för att handla mat åt sin mamma. På vägen såg hon ett blänkande ljus på gatan. Hon gick dit och fick se en krona. Hon blev jätteglad för att hon hade hittat det mynt som hon hade tappat för ett år sen. Eller var det en annan peng? Hon tog upp myntet och gick raka vägen till affären för att köpa tröjan.

Reflektioner kring skolprojektet

Skolprojektet påbörjades med tre klasser från två skolor. En fördel var att vi fick tillfälle att justera sådant som inte hade fungerat på önskat sätt till mötet med nästa klass. Förmodligen hade det ändå varit bättre att jobba mer sammanhållet med en klass. Det hade också varit bra med mer förberedande tid med klasserna innan själva utgrävningsdagen, samt ett besök på platsen innan avschaktning. Eleverna skulle exempelvis ha kunnat börja med att orientera sig på platsen och söka spår i landskapet med hjälp av gamla kartor. Ingen av eleverna hade varit där innan utgrävningsdagen, då de mötte ett lerigt och stenigt fält. Mycket skulle hinnas med på det förberedande mötet. Mycket skulle också hinnas med under utgrävningsdagarna. Om vi hade arbetat mer intensivt med en klass hade vi kanske haft bättre möjligheter att själva känna oss nöjda med projektet.

Så här tyckte några av eleverna i november 2008:

Anna: Vad var bra och dåligt med utgrävningen?

Gudon: Jag ville gräva mer och på ett större område runt huset

Carel: Det var roligt med utgrävningen

Kevin: Det var roligt men kallt

Anna: Hängde de olika delarna i projektet ihop?

Kevin: Jag förstod först inte vad våra saker hade med Hjulsta att göra.

Gudon: Det hängde ihop för vi grävde efter saker som tillhört folk och så fick vi fundera på vad andra ska hitta efter oss.

Anna: Vad var bra och dåligt med utställningsarbetet

Kevin: Det var bra för ni lyssnade på oss. Men vi skulle ha haft fler möten och gjort mer.

Gudon: Du skulle ha kommit ut till skolan fler gånger och läst våra texter

Anna: Vad har ni tagit med er från samarbetet?

Miriam: Jag visste inte att det fanns något där förut

Kevin: Själva upplevelsen att ha varit med om en utgrävning. Jag trodde inte ens att folk hade levt här förut.

Susanna (lärare): Ni var ju ganska förvånade över att någon skulle vilja läsa era texter på ett museum.

Gudon: Ja, man trodde inte att någon skulle vara intresserad...

Kevin: ...av oss tonårsbarn

Susanna: Ni gick från att säga: Vem vill läsa våra löjliga texter till att göra väldigt fina texter som ställs ut och som faktiskt folk beundrar.

Carel: Ibland får jag bilder av hur det såg ut här innan (i Hjulsta). Det gick en å där borta.

Gudon: Det som jag tyckte var roligt och speciellt var att vi fick göra vår egen utställning, vi fick gräva. Det är inte så många skolor som får göra det. Vi kände oss viktiga.

Så här sa läraren Susanna Silins:

- En sak som jag såg var att eleverna fick bättre sammanhållning i klassen. Bättre stämning. De tittade på varandras texter och blev överraskade av hur bra det var. Efter det här projektet började det gå bättre för klassen.*
- Det gav en jätteskjuts åt elevernas skrivande. Det blev plötsligt så bra, tyckte de själva också.*
- Kanske hade man kunnat bygga mer kring en diskussion om vad ett museum är och vad vi ska ha dem till. Fokusera på museet. Det är viktigt med diskussioner kring tid, att se bakom bakåt och framåt.*
- Det kan vara en fördel med att göra ett projekt på svenskan, det behöver inte vara på SO:n, många lärare är stressade över att hinna med sin kursplan. På svenskan kan man vara friare med vad man skriver om. En fördel är också om inte för många ämnen är involverade, för annars kan eleverna tröttna.*
- Det är bra att ha lång framförhållning för att skolan ska kunna lägga in det i planeringen*

Så här i backspegeln tycks projektet ha varit framgångsrik så till vida att många av oss tar med värdefulla erfarenheter och en god känsla från spännande möten och inblick i nya världar. Men alla involverade var nog frustrerade över den upplevda bristen på tid.

Redan från början fanns tanken om att en utställning skulle samproduceras med deltagarna i projektet. Ursprungligen ville vi att det skulle bli två parallellutställningar, en i Hjulsta och en på Historiska museet, alternativt en mobil utställning. Det var dock osäkert om en utställningsproduktion skulle vara genomförbar med tanke på de personresurser ett sådant arbete kräver. Projektet hade en liten budget för omkostnader, men inte möjlighet att avlöna externa personer för formgivning etc. Projektets pedagog Anna, som hade en nyckelroll i arbetet med eleverna, hade också osäkra anställningsvillkor, vilket gjorde det svårt att planera. Om hon skulle försvinna vore det mycket svårt att ersätta henne, både med tanke på relationen till eleverna och själva produktionen av en utställning.

Därför kommunicerade vi drömmen om att göra en utställning först med läraren på Hjulstaskolan, men ”vågade” inte ta upp förslaget med eleverna eftersom det fanns en vaghet och risk för att göra dem besvikna. Vi upplevde det som viktigt att bemöta dem med en respekt som innefattar trovärdighet och ärlighet för att skapa ömsesidigt förtroende.

Tämligen sent stod det helt klart att utställningen verkligen kunde genomföras och då hade vi ganska knappt om tid. Det i sin tur resulterade i att eleverna inte kunde vara delaktiga i den utsträckning som vi från början hade hoppats. Mötena blev för få och formandet av utställningens innehåll var därför alldeles för styrt av oss på Historiska museet. Vi försökte vara öppna och lyhörda för synpunkter från deltagarna. Alla förslag och idéer kommunicerades med skolklassen, men förmodligen hade de i praktiken inte så stora möjligheter att forma egna idéer på andra linjer än de vi tog initiativ till.

Avslutningsvis kan man se önskan om mer som ett fantastiskt engagemang från projektdeltagarna och en framgång i sig. Vi som arbetade i projektet har fått förståelse i praktiken för både glädjeämnen och svårigheter som vi inte kunde förutse, vi har lärt oss att lyssna och svara på oväntade frågor och att improvisera, ändra och tänka om vid varje steg i processen. Vi har också insett att samskapande är energigivande, värdefullt och kul, men att det krävs betydligt fler verktyg än god vilja för att uppnå detta.

Visningar för skolor och allmänhet på utgrävningsplatsen

I inledningsskedet av Hjulstaprojektet diskuterade vi möjliga samarbeten mellan Historiska museet, Arkeologikonsult och Vägverket. Vår ambition var att samverka inom ramen för skolprojektet. Kanske hade eleverna också kunnat arbeta fördjupat med delar som mer specifikt handlade om förändringar i landskapet, infrastruktur, miljöfrågor eller något annat i relation till uppdragsarkeologi och markexploatering. Många i Hjulstaskolan var engagerade i vägplanerna och det fanns olika åsikter. Vägverkets representanter var positiva till att samverka i någon form, men ansåg inte att de kunde engagera sig i sådant som låg utanför själva vägområdet. Visningar på utgrävningsplatsen var dock något vi kunde enas om. Förmodligen berodde tveksamheten till att engagera sig i skolprojektet på att Vägverket hade tidigare goda erfarenheter av visningar som kommunikationsplattform för att nå många människor, men att de hade svårare att se sin egen roll i mer långsiktigt samarbetet med en eller två skolor.

Vägverket finansierade ändå visningar på utgrävningsplatsen för skolor och fritidshem i närområdet, samt några öppna visningar för allmänt intresserade personer. Via Historiska museets bokningstelefon kunde skolorna boka sin visning en fredag eller måndag under oktober månad. Allmänna visningar som annonserades i lokalpressen genomfördes på fredagar kl 12.00. Alla visningar var gratis. Två pedagoger från Historiska museet, Kinna och Per, delade lika på att

genomföra uppdraget, som huvudsakligen blev fristående från skolprojektet *Publik arkeologi i Hjulsta*.

Skolvisningar och allmänna visningar

Intresset för visningarna var gott, men regnigt och kallt höstväder gjorde att många skolor som hade bokat tider avbokade med kort framförhållning. De klasser som ändå dök upp var entusiastiska. Både barnen, de flesta i tioårsåldern och lärarna blev fascinerade av Hjulstas uråldriga historia och även av att se arkeologer i aktion. Särskilt totalstationen fångade barnens intresse. Många blev också imponerade av grävmaskinistens precisionsarbete.

Visningarna varade ca 45-50 minuter, ibland längre tid. Både barn och vuxna hade många frågor och tankar efter visningarna. Tyvärr fanns det inte någon naturlig samlingsplats för samtal eller matsäck. Vädret var inte heller det bästa och bristen på regnskydd var nog så uppenbar.

På de allmänna visningarna deltog främst pensionärer från de lokala hembygdsföreningarna. De kunde även bidra med egna berättelser om Hjulsta gård. Några av dem som kom har till exempel haft släktingar som bott där. En dam tog med sig bilder från tidigt 1900-tal, med släktingar som iklädda finaste söndagskläder poserade framför Nedergården. Ingrid Johansson som är född och uppvuxen på Hjulsta gård kom på två av de allmänna visningarna. Det blev en stark upplevelse både för pedagogen och de övriga deltagarna när hon berättade om livet på platsen förr.

Samverkan med Arkeologikonsult

Genom ett bra grundmaterial och god kommunikation med Arkeologikonsult kunde pedagogerna på ett intressant och uppdaterat sätt berätta om platsen trots att de själva inte arbetade där varje dag. Ingen visning blev den andra lik eftersom nya rön ständigt har tillkommit. Det har förstås också varit möjligt att fråga arkeologerna direkt om det kommer upp frågor som pedagogen inte kunde svara på.

Vissa av de föremål som har hittats på utgrävningen kunde visas för besökarna. Det var dock ett begränsat material som förvarades vid utgrävningsplatsen, bland annat på grund av stöldrisken. Barackerna drabbades av inbrott vid ett par tillfällen. Tjuvarna fick dock inte med sig något av kulturhistoriskt intresse, bara kläder och kängor.

Utmaningar för pedagogerna

En utgrävningsplats på hösten karaktäriseras av lera och stenar, en helt annorlunda miljö än en utställningshall i ett museum. Dessutom regnade det tämligen ihärdigt. Det blev sålunda en utmaning för pedagogerna att måla upp bilden av Hjulsta gård. En annan spännande utmaning var att diskutera historien med människor som har sin egen familjehistoria knuten till andra länder och delar av världen. Hjulstas historia har också en varierande kulturell bakgrund och pedagogerna har tagit utgångspunkt i fynd av t.ex. smycken från Ryssland och arabiska mynt för att diskutera forntida kontaktnät mellan människor över världen.

Problem med bokning och kommunikation

Information med erbjudande om visningar av gamla Hjulsta skickades per brev till alla skolor i Spånga, Järfälla och Kista, samt till flera förskolor och fritidshem. Breven följdes upp med e-postutskick, samt telefonsamtal till flera av skolorna. Visningsschemat blev dock inte helt fulltecknat. Många som ringde med förfrågningar meddelade sedan att de inte hade resurser att genomföra utflykten till utgrävningsplatsen. Med tanke på frekvensen avbokningar finns det anledning att ta lärdom av upplägget med fria bokningsbara visningar som genomförs av extern personal. Sannolikt är incitamentet för skolklasserna att fullfölja en bokning betydligt svagare än om aktiviteten skulle vara avgiftsbelagd. Det kan ändå finnas skäl att försöka nå skolor på detta sätt så länge man är medveten om det ibland kan bli svårt att uppnå den önskade bredden. Uteblivna visningar är kanske inte ett stort problem om de genomförs av personal som är stationerad på platsen, men blir kännbara när extra personer hyrs in inkom för visningarna.

Detta var första gången som Historiska museet organiserade visningar på en annan plats via det ordinarie bokningssystemet. Tyvärr sammanföll bokningsperioden med IT-problem på museet. Information om bokningarna har därför inte alltid nått fram till pedagogerna på ett tillfredställande sätt. Detta skulle kunna fungera bättre i framtiden.

Reflektioner kring visningarna

De genomförda visningarna blev lyckade utifrån de förutsättningar som fanns, såväl skolelever som vuxna var mycket intresserade och entusiastiska. Dock var det svårare att få respons från skolklasserna än vad vi hade trott. Platsens karaktär lite vid sidan av samhället spelar förmodligen in både när det gäller möjligheterna att ta sig dit och det spontana intresset för historien just på denna plats. En annan avskräckande faktor var det kalla och regniga vädret under flera av visningsdagarna. Svårigheter med att förutse människors intresse och stora

skillnader mellan engagemang i olika områden finns dokumenterad från andra projekt. Vi bedömde dock möjligheterna som goda i Hjulstaområdet med utgångspunkt från intresset från andra lärare för vårt skolprojekt. Men slutsatsen blir att skolorna hellre skulle samarbeta på ett mer fördjupat sätt med att sätta arkeologin i ett sammanhang än att bara komma på en visning. De som deltog, såväl personal som besökande vuxna och barn, har samstämmigt berättat om positiva och spännande möten som tycks ha varit givande för alla parter.

Visningarna av utgrävningarna på Hjulsta gamla tomt styrdes av en uppsättning givna förutsättningar. Visningarna var inte integrerade delar av vare sig av Arkeologikonsults arkeologiska projekt eller Historiska museets skolprojekt. De genomfördes av extern personal med kombinerad arkeologisk och pedagogisk kompetens. Fokus låg på att skapa ett lärande publikmöte med berättelser som baseras på ständigt uppdaterade arkeologiska resultat. De som deltog var nöjda och pedagogerna kommenterar att de själva lärde sig mycket genom samtalen med människor på plats. Visningarnas svaga koppling till övrig verksamhet gjorde dock att erfarenheterna inte återfördes till t.ex. skolprojektet. Trots lärandeperspektivet måste visningarna betecknas som en aktivitet med omformulerat publikt mål

Del 3. Arkeologi, lärande och publik utveckling – diskussionen fortsätter

När det gäller arkeologins publika relationer har betydande dissonanser mellan allmänhetens och kulturminnesvårdens intresseområden uppmärksamrats. I vissa sammanhang kan att dessa närmast beskrivas som två olika landskap (jfr Karlsson & Nilsson 2001; Lind m fl 2001; Tengrud, Öhrvall & Johansson 2002).

Motsvarigheten till Riksantikvarieämbetet i England, English Heritage, kunde efter omfattande publikundersökningar konstatera att deras publika verksamhet engagerade vissa tydligt urskiljbara delar av det engelska samhället och helt uteslöt andra. Situationen på detta område är med säkerhet likartad i Sverige. Enligt undersökningen *Vad betyder kulturmiljön för dig* är bara ungefär 12 % av svenskarna aktivt engagerade i kulturarvet genom exempelvis medlemskap i en hembygdsförening eller liknande och i dessa sammanhang är äldre kraftigt överrepresenterade jämfört med yngre. Över 80 % skulle däremot vilja lära sig mer om sin lokala historia (Tengrud, Öhrvall & Johansson 2002). Dessa siffror kan tolkas som att det finns ett stort dolt historiebruk som inte synliggörs genom gängse undersökningar och mätningar.

Riksantikvarieämbetet skriver om medborgardialog, universiteten lyfter fram den tredje uppgiften och museerna vill aktivera sina besökare. En rad studier har på senare tid betonat vikten av delaktighet, mångstämmighet och en vidare förståelse av samhällets historiebruk (Burström, Winberg & Zachrisson 1996; Burström 1999, 2004; Högberg 2003, 2004; Aronsson 2004, Burström, Elfström & Johansen 2004; Karlsson, C 2004; Gustafsson & Karlsson, H 2004; Holtorf 2004; Alzén & Aronsson (red) 2006; Holtorf & Högberg 2007; Svanberg & Wahlgren 2007). Vem har rätt att utforska det förgångna och därmed bli delaktig i skapandet av historien? Vilka röster hörs? Det finns problematiska aspekter i det officiella samhällets dominans över det förflutna. Människor är intresserade, men blir lätt passiviserade och inte delaktiga, vilket kan betraktas som ett etiskt och demokratiskt dilemma (t ex Karlsson & Nilsson 2001; Karlsson, H 2004; Aronsson 2006). Många institutioner säger sig vilja öka allmänhetens delaktighet, men för att kunna göra detta behövs både en diskussion om synen på kunskap och utveckling av nya metoder och arbetsformer. Också kommunikationssituationen måste problematiseras och erkännas som forskningsområde istället för att betraktas som förmedlingspraktik.

Interaktiv forskning

Genom att se publik arkeologi som interaktiv forskning ökar möjligheterna att arbeta reflexivt med utveckling av samskapandeformer i förändringsperspektiv.

Interaktiv forskning bedrivs i syfte att påverka snarare än att studera rådande förhållanden. Vidare innebär en sådan inriktning aktivt deltagande från alla involverade parter med ömsesidig öppenhet, respekt och erkänsla för olika typer av kunskap, såsom erfarenhetsbaserad tyst kunskap, eller särskilda sociala och kulturella perspektiv.

Lärandedesign

Genom att se utgrävningen i designteoretiskt lärandeperspektiv öppnas möjligheter till lärande bortom fyndförmedling. Utgrävningsplatsen som är starkt förknippad med arkeologisk verksamhet i allmänhet blir en utmärkt utgångspunkt för att aktivera historier. Platsen är dock i sig designad enligt den arkeologiska förförståelse som en besökare bär med sig. Om publikmötet läggs upp som en förmedlingssituation präglad av pedagogisk empirism där kunskapen skall förenklas och föras ut till besökarna, kommer förförståelsen bestå och kanske förstärkas. Med en medveten lärandestrategi kan situationen designas multimodalt och därigenom bli avstamp för oväntade associationer och fortsatt reflekterande.

Publika mål

Publikarkeologiska projekt behöver förhålla sig till uttalade publika mål, designas och utvärderas i relation till dessa mål. Målen kan benämnas enligt den föreslagna indelningen från avgränsat till nyskapande. Ett projekt har troligen större möjligheter att uppfylla förväntningar och bidra med intressanta resultat om man lägger upp det i enlighet med den publikrelation som är önskvärd. Det är inte alltid eftersträvänsvärt att designa projektet efter största möjliga inklusivitet. Medvetenhet om att olika publika mål ger skilda förutsättningar för lärande och förnyelse är en nyckelfråga för diskussionen om att återföra kunskap till den inomvetenskapliga praktiken och egna organisationen.

Lärandemål

Projekten bör ställa upp lärandemål för alla inbladade, det kan vara gemensamma mål eller olika specifika mål för olika parter. Alla målen måste dock explicit formuleras i projektet och diskuteras i relation till varandra. Arkeologernas intresse upplevs ofta som ett normalperspektiv, men kan lika gärna betraktas som perspektivet inom en socialiserad grupp i jämförelse med andra grupper. Genom att ta in andra perspektiv och formulera alternativa kunskapsmål ökas och breddas lärandepotentialen ömsesidigt. Lärandet kan vara stort trots att projektet inte lyckas på andra plan om orsakerna till problem eller konflikter analyseras och erfarenheterna tas tillvara för framtiden.

Långsiktiga relationer

Projekt som innebär arbete över tid och en fördjupad relation mellan människor har större lärande- och utvecklingspotential, också för den egna organisationen. Detta kan på ett plan tyckas självklart, men i realiteten bedrivs den största delen publikarbete för att nå så många människor som möjligt och involvera dem i kortsiktiga möten. Genom att uppvärdera och satsa mer på projekt där deltagarna får möjlighet att utvecklas tillsammans skulle institutionerna ha större utsikt att se resultat i samhällstermer av sitt engagemang.

En chans att lära mer

Erfarenheterna från Publik arkeologi på Historiska museet är att projekten har stimulerat till diskussioner långt utöver de specifika projektmålen. Problem som har uppstått när publik interaktion krockar med museets praktiker har blivit intressanta startpunkter för funderingar kring vad som är önskvärda riktlinjer och vad som är omedvetet förvaltade strukturer och traditioner. På så sätt har interaktiva projekt stora möjligheter att belysa etablerade mönster och tvinga till medvetna ställningstaganden för verksamheten (Hauptman Wahlgren & Svanberg 2008). Det tydliggör också behov i relation till brukarna och ger idéer till nya former av verksamhet och projekt.

Betydelsefulla aspekter i projekten är att utgå från en nyfikenhet på att utforska specifika frågor såsom människors relation till historien i närområdet, deras syn på historia och framtid, dolda berättelser i museets historia, relationen mellan kulturarvsplatser, traderade minnen och föremål, eller något annat. Vidare krävs ett öppet upplägg som tar hänsyn till förändringar i samband med ny kunskap, ändrade förutsättningar eller deltagarnas olika önskemål. Problematisering av själva kommunikationssituationen är kanske den viktigaste aspekten för att uppnå ambitiösa lärandemål. Lärandet kan vara av stort värde även om projektets resultat inte bedöms som framgångsrikt. Därför kan det vara viktigt att utvärdera lärandemål och publikmål separat.

Vår erfarenhet är att mötet mellan besökare, publik och projektdeltagare är långt viktigare än att varje del i upplägget, iscensättningen och organisationen fungerar prickfritt. Samtalet och upplevelsen av att medverka i en process där nya dimensioner utforskas är spännande och får alla att känna sig delaktiga, vilket många kommenterar som ovanligt och positivt. ”Får jag verkligen vara med om en riktig arkeologisk undersökning?” Projektet måste vara trovärdigt, dvs. undersökningen utgår från intressanta frågor som deltagarna drivs att få mer kunskap om. För publik arkeologi är det således inte tillräckligt att arrangera en utgrävning med ditlagda föremål, engagemanget ska utgå från allas genuina

nyfikenhet, inklusive arkeologernas. Om ömsesidigt intresse finns kan förutsättningar skapas för att dela och ta tillvara olika sorters kunskaper. Därför bör arbetet organiseras så att det finns utrymme för improvisation och beredskap att ta konsekvenserna av att nya situationer uppstår. Deltagarna skall också kunna se vart deras bidrag tar vägen och på så sätt få förståelse för vilka processer man har tagit del i. Slutligen skall projektet avslutas med att alla får tillfälle att på något sätt ta del av resultaten, formulera nya lärdomar, samt ha möjligheter att tillämpa erfarenheterna i nya sammanhang. Se det helt enkelt som en unik chans att lära mer.

Referenser

Litteratur

Alzén, Annika & Aronsson, Peter (red.) (2006). Demokratiskt kulturarv?: nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker. Norrköping: Tema Kultur och samhälle, Campus Norrköping, Linköpings universitet

Andersson, Joakim, Aronsson, Peter & Pettersson, Bodil (2005). Uppdragsarkeologins publika sida: Slättbygdsprojektet : utvärdering. Linköping: Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet

Andersson, Pia & Welinder, Stig (red.) (2004). Mellan Thomsen och Däniken: oenig diskussion kring alternativ arkeologi. Lindome: Bricoleur Press

Aronsson, Peter (2004). Historiebruk: att använda det förflutna. Lund: Studentlitteratur

Burström, Mats (1999). Cultural diversity in the home ground: how archaeology can make the world a better place. Current Swedish archaeology. 1999 (7), s. 21-26

Burström, Mats (2006). Samskapande samtidsarkeologi. Primitive tider. 2006:9, s. 15-22: ill.

Foucault, Michel (2002). Vetandets arkeologi. [Ny utg.] Lund: Arkiv

Burström, Mats, Elfström, Birgitta & Johansen, Birgitta (2004). Serving the public: ethics in heritage management. Swedish archaeologists on ethics. S. [135]-147

Burström, Mats, Winberg, Björn & Zachrisson, Torun (1997). Fornlämningar och folkminnen. 1. uppl. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Collins, Janet & Cook, Deirdre (red.) (2001). Understanding learning: influences and outcomes. London: Paul Chapman Pub. in association with the Open University

Fontell, Y. & Jahn, K. 2005. Arkeologi E4. Projektrapport för informationsinsatserna. Upplandsmuseet. Uppsala.

Gullström, C, Handberg, L., Hauptman Wahlgren K. & Svanberg, F. 2008. The Mediated Window. Paper NODEM08 Conference.

Gustafsson, Anders & Karlsson, Håkan (2004). Kulturarv som samhällsdialog?: en betraktelse av kulturarvsförmedling. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Hauptman Wahlgren, Katty & Svanberg, Fredrik (2008). Public Archaeology as Renewer of the Historical Museum. Public Archaeology. Vol. 7 No. 4, Winter, s. 242–259

Holtorf, C (2004). From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture. Walnut Creek, CA: Altamira Press.

Holtorf, Cornelius (2007). Archaeology is a brand!: the meaning of archaeology in contemporary popular culture. Oxford: Archaeopress

Holtorf, C & Högberg, A (2007). Talking people: from community to popular archaeologies. Lund archaeological review. 2005/2006 (11/12), s. 79-88

Hooper-Greenhill, Eilean (red.) (1999). The educational role of the museum. 2. ed. London: Routledge

Hooper-Greenhill, E. 2007. Museums and Education. Purpose, Pedagogy, Performance. London

Högberg, Anders (2003). Människors platser. Integration och kulturarvsbruk i fokus. Agenda kulturarv Inspiration & diskussion 3. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Högberg, Anders (2004). Historiemedvetande och uppdragsarkeologi: tankar om alternativa kunskapsmål. Meta (Lund). 2004:3, s. 3-18

Högberg, A., Persson, T. & Sjöstrand, U. 2005a. Arkeologi för alla. Utvärdering av verksamhetsåret 2004. Malmö.

Insulander, E. 2005. Museer och lärande, en forskningsöversikt. Stockholm

Jameson, John H. & Baugher-Perlin, Sherene (red.) (2007). Past meets present: archaeologists partnering with museum curators, teachers and community groups. New York: Springer

Karlsson, Catarina (2004). Arkeologi- och kommunikationsprojektet i Södra Råda 2003. Örebro: Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet

Karlsson, Håkan (2004). Archaeological morals between modernity and post-modernity. Swedish archaeologists on ethics. S. 71-84

Karlsson, Håkan & Nilsson, Björn (2001). Arkeologins publika relation: en kritisk rannsaking. Göteborg: Bricoleur press

Kress, G. & van Leeuwen, T. 2001. Multimodal discourse. The modes and media of contemporary communication. London

Lang, Caroline, Reeve, John & Woollard, Vicky (red.) (2006). The responsive museum: working with audiences in the twenty-first century. Aldershot: Ashgate

Lind, H. & Svensson, E. 2001. Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet – en tematisk utvärdering. I Lind, H., Svensson, E. & Hansson, J. (red.). Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet. Projekt uppdragsarkeologi. Rapport Riksantikvarieämbetet 2001:2. Stockholm.

Little, Barbara J. 2007. Archaeology and Civic Engagement. I: Little, B. J. & Shackel, P. A. (red.) Archaeology as a Tool of Civic Engagement. Altamira Press.

Little, Barbara J. & Shackel, Paul A. (red.) (2007). Archaeology as a tool of civic engagement. Lanham, Md.: Altamira Press

Lundblad, Niklas (2000). Fönster mot framtiden: då, nu, sedan - framtidsforskarnas bild av framtiden. 1. uppl. Uppsala: Uppsala Publ. House

Marshall, Yvonne (2002). What is Community Archaeology? World Archaeology. Vol. 34(2). Community Archaeology.

Message, Kylie (2006). New museums and the making of culture. Oxford: Berg

Moshenska, Gabriel (2008). Community Archaeology from Below: a Response to Tully. Public Archaeology, Vol 7, no 1, pp. 51-52

Musil, Caryn McTighe. 2003. Educating for Citizenship. Peer Review. Vol. 5. No.3.

Människan i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring. RAÄ 2004. Stockholm.

Nordell, L. 2006. Välkommen till arkeologin! Om arkeologisk förmedling i teori och praktik. I Ytterberg, N. (red.). Flyktiga förbindelser. Arkeologiska undersökningar inför den nya gasledningen Göteborg–Stenungsund. Bohusläns museum. Uddevalla.

Polanyi, Michael (1983[1966]). The tacit dimension. Repr. Gloucester, Mass.: Peter Smith

Public archaeology. (2000-). London: James & James

Reason, P & Bradbury, H (ed) (2008). *The SAGE handbook of action research*. 2. ed. Los Angeles: SAGE

Rostvall, Anna-Lena & Selander, Staffan (2008). *Design och meningsskapande – en inledning*. I: Rostvall, Anna-Lena & Selander, Staffan (red.) (2008). *Design för lärande*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag

Selander, Staffan (2008)a. *Tecken för lärande – tecken på lärande. Ett designteoretiskt perspektiv*. I: Rostvall, Anna-Lena & Selander, Staffan (red.) (2008). *Design för lärande*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag

Selander, Staffan (2008)b. *Museet, utställningen, besökaren. Individ, samhälle, lärande : åtta exempel på utbildningsvetenskaplig forskning*. S. 36-42

Shanks, Michael & Tilley, Christopher (1987). *Social theory and archaeology*. Cambridge: Polity Press

Shuh, John Hennigar. 1999. *Teaching yourself to teach with objects*. I Hooper-Greenhill, Eileen (red.) (1999). *The educational role of the museum*. 2. ed. London: Routledge, s. 80–91.

Snickars, Pelle (2006). *Mediearkeologi: Om utställningen som mediearkiv. 1897 : mediehistorier kring Stockholmsutställningen*. S. 125-163

Snäll, Annica & Welinder, Stig (2008). *Uppgrävt och nedskrivet: om arkeologi och kulturmiljövård i massmedierna*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Spector, J. 1991. *What This Awl Means: Toward a Feminist Archaeology*. I Gero, J. M. & Conkey, M. W. (red.). *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*. Oxford & Cambridge.

Svanberg, F. (2008). *Arkeologisk undersökning av Statens historiska museum*. Artikel i publikation från Nordic TAG 2007 i Århus

Svanberg, F. & Wahlgren, K. H. (2007). *Publik arkeologi*. Stockholm: Historiska museet

Tengrud, K., Öhrvall, R. & Johansson, J. (2002). *Vad betyder kulturmiljön för dig? Beskrivning av undersökningens uppläggning och genomförande samt resultatredovisning*. Statistiska Centralbyrån. Stockholm

Tully, G. (2007). Community archaeology: general methods and standards of practice. *Public Archaeology*. Vol 6, no 3, pp. 155-187(33)

Wahlgren, K. (2008). Framtidsminnen. Insamling, ingrävning och samtal kring tillvaron. I Burström, M (red.). *Samtidsarkeologi - varför gräva i det nära förflutna?* Södertörn Archaeological Studies.

Weil, Stephen E. (2002). *Making museums matter*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press

Zimmerman, L. J., Vitelli, K. D. & Hollowell-Zimmer, J. (red.) 2003. *Ethical Issues in Archaeology*. Society of American Archaeology. Walnut Creek.

Welinder, Stig (1987). *Arkeologiska bilder*. Oslo: Universitetets Oldsaksamling

Webbplatser

English Heritage Outreach Strategy 2007

<http://www.english-heritage.org.uk/server/show/nav.8490>

Inspiring Learning for All

www.inspiringlearningforall.gov.uk

RAÄ, UV Mitt, Arkeologikurs i Björkö by

http://www.arkeologiuv.se/projekt/mitt/2007/2007_bjorko_kurs/index.htm

http://www.raa.se/cms/extern/se_och_besoka/birka/amatorarkeologiska_utgravningar_2006.html

Why History Matters

<http://www.nationaltrust.org.uk/main/w-history-matters.pdf>

Västergötlands museum, utgrävningar i Varnhem

http://www.vastarvet.se/kulturvast_templates/Kultur_ArticlePage.aspx?id=6370